

Судовий збір (court fees): конституційна гарантія незалежності суду чи перешкода у доступі до правосуддя?

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2023

Дата публікації: 2024-12-30

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-court-fees-konstytutsijna-harantiia-nezalezhnosti-sudu-chy-pereshkoda-u-dostupi-do-pravosuddia-2/>

Відомості про автора

Берназюк Ян

доктор юридичних наук, професор

заслужений юрист України,

(м. Київ, Україна)

e-mail: bern1979@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2353-4836

Анотація

Статтю присвячено дослідженню науково-теоретичних та практичних проблем судового збору в аспекті співвідношення права на доступ до правосуддя та принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом. Розкрито правову природу судового збору, визначено його поняття та значення, підстави звільнення чи надання відстрочення або розстрочення щодо його сплати, порядок та підстави повернення сплаченого судового збору.

На підставі проведеного аналізу судової практики у питаннях щодо сплатити судового збір у справах із суб'єктами владних повноважень автором зроблено висновки про те, що правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій реалізації права особи на звернення до суду. З'ясовано та охарактеризовано особливості застосування судами деяких підстав для звільнення від сплати судового збору. Розкрито особливості сплати судового збору за звернення із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення. Проведено аналіз судової практики щодо підстав відстрочення сплати судового збору при поданні касаційної скарги та звільнення від сплати судового збору на підставі спеціального закону. Визначено порядок розподілу витрат на сплату судового збору за результатом розгляду справи у суді.

Здійснено огляд практики Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних з реалізацією права на доступ до правосуддя в аспекті фінансової спроможності учасників справи щодо сплати судового збору. Узагальнено висновок про співвідношення принципу доступу до правосуддя та обов'язку сплати судового збору під час звернення до суду.

Ключові слова: судовий збір, доступ до суду (правосуддя), ефективний судовий захист, зловживання процесуальними правами, виконавчий збір, відшкодування витрат, пов'язаних з розглядом справи (правничу допомогу адвоката), безоплатна правова допомога, рівність, справедливість, розумність, пропорційність, суспільний інтерес, процесуальна економія, суддівський розсуд (дискреція), формалізм, колізія, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Вступ. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

При цьому стаття 67 Основного Закону України визначає, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [1].

Одним з таких обов'язкових зборів, визначених Законом України «Про судовий збір», є судовий збір, який згідно з положеннями ч. 3 ст. 29 та ч. 4 ст. 30 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) є джерелом формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів, що спрямовується на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади [2].

Отже, одним із призначень судового збору є часткове покриття витрат Державного бюджету України на забезпечення функціонування судочинства та, відповідно, гарантування реалізації права особи на судовий захист.

Разом з тим, обов'язок особи під час звернення до суду сплачувати судовий збір напряму конкурує з такими конституційними гарантіями, як доступ до суду та ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів особи, зокрема й у публічно-правових спорах, оскільки такий обов'язок є, по-суті, фінансовою перешкодою у реалізації права на доступ до суду.

Про існування вищезазначеної проблеми згадується, зокрема у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 рр., затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, в якій до основних проблем у сфері правосуддя віднесено перешкоди в доступі до суду, а для вирішення цієї проблеми, поміж іншим, пропонується удосконалення методики визначення ставок судового збору для окремих категорій справ з метою усунення перешкод для доступу до правосуддя [3].

Знаходження справедливого балансу між цими «конкуруючими» гарантіями є не тільки завданням законодавця, на якого покладається, зокрема встановлення обґрунтованого розміру ставки судового збору, визначення підстав звільнення від його сплати або зменшення такої ставки, але й суду, оскільки до повноважень останнього віднесено прийняття рішень про задоволення клопотань щодо звільнення від сплати судового збору, надання відстрочення або розстрочення у його сплаті тощо.

Разом з тим, під час вирішення судом питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, виникає низка проблем практичного характеру, а саме: розрахунок суми судового збору (особливо, за фізичної відсутності, на етапі розгляду питання відкриття відповідного провадження, матеріалів справи у судах апеляційної та касаційної інстанцій); розмежування майнових і немайнових вимог; мотивування звільнення (зменшення) або відмови у звільненні (зменшенні) від сплати судового збору (дослідження відповідних доказів поза межами судового процесу), а також застосування критерію надмірний або нерозумний розмір судового збору; прийняття до розгляду позову або скарги прокурора у випадку неможливості сплати судового збору суб'єктом владних повноважень; мотивування поновлення або непоновлення пропущеного суб'єктом владних повноважень процесуального строку, зумовленого відсутністю коштів на сплату судового збору (принцип належного урядування); перевірка зарахування суми судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України; звільнення особи від сплати судового збору з огляду на невідповідність закону критерію якості (тлумачення закону на користь особи); контроль питання стягнення судового збору у випадку відстрочення або розстрочення його сплати; не стимулювання незначного розміру судового збору сторін спору до примирення або медіації (від англ. рівності – посередництво), що є видом альтернативного врегулювання суперечок із залученням посередника; зловживання сторонами процесуальним правом не сплачувати вчасно судовий збір.

Необхідно також зазначити, що з питанням судового збору певним чином пов'язані такі інститути, як виконавчий збір, відшкодування витрат, пов'язаних з розглядом справи, а також безоплатна правова допомога.

Таким чином, необхідність вирішення правової проблеми щодо визначення поняття та значення судового збору, знаходження справедливого балансу між обов'язком особи сплачувати судовий збір, правом на доступ до суду та ефективністю судового захисту, а також неурегульованість деяких питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, зумовлюють актуальність теми, порушеної у цьому дослідженні.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення поняття та правової природи судового збору в аспекті співвідношення права на доступ до правосуддя та принципу рівності усіх учасників судового процесу перед законом.

Виклад основного матеріалу. Судовий збір (Court fees) можна розглядати, як обов'язковий грошовий платіж на користь суду за розгляд справи в суді або за окремі процесуальні дії, вчинені судом.

У ст. 1 Закону України «Про судовий збір» визначено, що судовий збір – це збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом; судовий збір включається до складу судових витрат [].

Виходячи з наведеного визначення, судовий збір має деяку схожість з виконавчим збором, яким відповідно до ст. 27 Закону України «Про виконавче провадження» є збір, що справляється на всій території України за примусове виконання рішення органами державної виконавчої служби; сплачується боржником до Державного бюджету України; стягується державним виконавцем у розмірі 10 відсотків суми, що підлягає примусовому стягненню, поверненню, або вартості майна боржника, що підлягає передачі стягувачу [].

Положеннями ст. 132 КАС України передбачено, що судові витрати складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи; розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом.

Статтями 161, 296 та 330 КАС України також визначено, що до позовної заяви, апеляційної та касаційної скарги додається документ про сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

При цьому згідно з положеннями ч. 2 ст. 169 КАС України якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд в такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

Водночас, частиною 10 цієї ж статті визначено, що заяви, скарги, клопотання, визначені цим Кодексом, за подання яких передбачено сплату судового збору, залишаються судом без руху також у випадку, якщо на момент відкриття провадження за відповідною заявою, скаргою, клопотанням суд виявить, що відповідна сума судового збору не зарахована до спеціального фонду Державного бюджету України; правила цієї частини не застосовуються до заяв про забезпечення доказів або позову.

Аналогічно, документ про сплату судового збору у встановленому законом розмірі додається до заяв про забезпечення доказів (ч. 2 ст. 116), про забезпечення позову (ч. 4 ст. 152), про приєднання до апеляційної скарги (ч. 2 ст. 302), про приєднання до касаційної скарги (ч. 2 ст. 336), про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (ч. 3 ст. 364), про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання рішення суду, крім випадків, коли його не належить сплачувати за подання відповідної заяви (ч. 2 ст. 383) [].

Крім того, деякі особливості визначені щодо сплати судового збору за вчинення окремих процесуальних дій. Зокрема, за подання до адміністративного суду позовних заяв щодо гарантованого забезпечення потреб оборони сплачується судовий збір, встановлений для подання адміністративних позовів немайнового характеру (ч. 6 ст. 282 КАС України), за видачу в електронному вигляді копії технічного запису судового засідання – встановлюється законом (ч. 3 ст. 232 КАС України), за видачу стягувачу дублікату виконавчого документа справляється судовий збір у розмірі 0,03 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 18.4 Перехідних положень КАС України) [].

Виходячи з вищенаведених норм права, метою запровадження судового збору, крім власне забезпечення часткового фінансування судової системи, слід вважати те, що судовий збір виступає певним обмежувальним заходом для регулювання доступу до суду, а також захищає суд від перенавантаження у зв'язку з поданням необґрунтованих або безпідставних позовних заяв, апеляційних і касаційних скарг.

Необхідно зазначити, що у більшості країн вимагається оплата судових зборів до відкриття провадження у суді, крім Люксембургу, Іспанії та Великобританії; кілька країн вимагають сплати судових зборів також за ініціювання кримінальних проваджень; у Бельгії, Боснії та Герцеговині, а також Фінляндії судові збори спочатку не стягуються, але стягуються на більш пізньому етапі; у Франції доступ до правосуддя здебільшого

безкоштовний, за винятком деяких категорій цивільних справ; всі фізичні особи звільняються від судових зборів в Іспанії, а платити повинні лише юридичні особи. Про це, зокрема йдеться у Звіті CEPEJ (Council of Europe European Commission for the efficiency of justice) про оцінку Європейської судової системи (цикл оцінки 2022 р. на підставі даних 2020 р.), в Розділі «Судові збори та податки» (Court fees and taxes) якого вказано, що судовий збір – це кошти, що стягнені для розгляду справи в судах або за окремі дії, вчинені судами; сторони повинні частково брати участь у фінансуванні судового провадження [1].

Також варто зауважити, що доходи від судових зборів у різних країнах суттєво відрізняються. У деяких державах вони становлять понад 40% бюджету судової системи, а в інших – менше 5%; Австрія виділяється найвищим відсотком судового збору відносно бюджету судової системи (97%), тобто у цій країні судові збори фінансують майже всю судову систему (значною мірою високий рівень надходжень у формі судового збору у цій країні пояснюється тим, що суди також стягують збори за послуги, що надаються їх автоматизованими реєстрами: переважно земельні та бізнес-реєстри) [1].

Що стосується України, то згідно з документом «Підсумки роботи апарату Верховного Суду за 2021 рік (окремі показники діяльності)» за рік надійшло від судового збору 590,9 млн грн, з яких 82,1 млн грн повернуто як помилково сплачений, та, відповідно, залишилось у розпорядженні судової системи 508,8 млн. грн [1].

При цьому відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» на фінансування судової системи виділено 2 356,8 млн грн [1].

Важливо зазначити, що суд наділений деякими дискреційними повноваженнями у питаннях, пов'язаних зі сплатою судового збору, розподілом витрат, понесених сторонами на сплату судового збору, звільненням від сплати судового збору або наданням відстрочення чи розстрочення щодо його сплати.

Загальні питання щодо порядку розподілу судових витрат, зокрема такої їх складової, як судовий збір, урегульовані у ст. 139 КАС України.

Зокрема, положеннями цієї статті визначено декілька випадків, за яких виникає необхідність вирішення судом питання про розподіл судових витрат: 1) якщо суд задовольняє позов сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень, всі судові витрати, які підлягають відшкодуванню або оплаті відповідно до положень цього Кодексу, стягуються за рахунок бюджетних асигнувань суб'єкта владних повноважень, що виступав відповідачем у справі; 2) якщо судові рішення ухвалено на користь сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень, в адміністративних справах щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», усі судові витрати, що підлягають відшкодуванню або оплаті відповідно до положень цього Кодексу, здійснюються за рахунок коштів державного бюджету; 3) якщо суд відмовляє у задоволенні позову позивача, який не є суб'єктом владних повноважень та звільнений від сплати судових витрат, або якщо його заява була залишена без розгляду чи суд закритий провадження у справі, то судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок коштів, передбачених Державним бюджетом України, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 4) якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від сплати судових витрат, з іншої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок коштів, передбачених Державним бюджетом України, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 5) якщо обидві сторони звільнені від сплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; 6) якщо судом встановлено зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору [1].

Отже, поза межами правового регулювання залишаються питання про порядок розподілу судових витрат, зокрема судового збору за подання суб'єктом владних повноважень апеляційної чи касаційної скарги у разі, якщо така скарга задоволена повністю або частково.

Так само у КАС України недостатньо визначені підстави для надання судом відстрочення чи розстрочення у сплаті судового збору.

Зокрема, про це свідчать положення ч. 8 ст. 160 КАС України, відповідно до якої якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору, а також ч. 5 ст. 161, яка визначає, що у разі необхідності до позовної заяви додаються клопотання та заяви позивача про звільнення (відстрочення, розстрочення, зменшення) від сплати судового збору.

Таким чином, визначення наявності або відсутності підстав для надання відстрочення або розстрочення у сплаті судового збору за подання позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарг чи за вчинення судом дій процесуального характеру віднесено на розсуд суду за умови дотримання вимог, визначених ст. 8 Закону України «Про судовий збір».

Зокрема, такими умовами згідно з положеннями цієї статті є: (1) незадовільний майновий стан сторони, якщо, зокрема розмір судового збору перевищує 5 відсотків розміру річного доходу позивача – фізичної особи за попередній календарний рік, (2) надходження від такої сторони клопотання відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, (3) строк відстрочення або розстрочення у сплаті судового збору не може бути довшим, ніж до ухвалення судового рішення у справі, (4) належність позивача до певної категорії осіб, а саме: військовослужбовців; батьків, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, якщо інший з батьків ухиляється від сплати аліментів; одинокої матері (батька), які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю; членів малозабезпеченої чи багатодітної сім'ї; осіб, які діють в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, (5) особливий предмет позову, а саме: захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю.

Крім того, частиною 2 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» суду надається право зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати з вищенаведених підстав [].

Слід звернути увагу, що слово «може», застосоване у ст. 8 вищенаведеного Закону, означає, що питання щодо звільнення від сплати судового збору, зменшення суми судового збору, а також надання відстрочення чи розстрочення у його сплаті при наявності відповідних підстав вирішується на розсуд суду.

Аналогічний висновок зроблений Великою Палатою Верховного Суду (далі – ВП ВС), зокрема у постанові від 14 січня 2021 р. у справі № 0940/2276/18, відповідно до якого з аналізу ст. 8 Закону України «Про судовий збір» чітко вбачається, що законодавець, застосувавши конструкцію «суд, враховуючи майновий стан сторони, може...», тим самим визначив, що питання звільнення, зменшення розміру, відстрочення чи розстрочення сплати судового збору осіб, які не зазначені в ст. 5, або у справах із предметом спору, не охопленим ст. 5, є правом, а не обов'язком суду навіть за наявності однієї з умов для такого звільнення, зменшення розміру, відстрочення чи розстрочення [].

Загальний перелік пільг щодо сплати судового збору визначений у ст. 5 Закону України «Про судовий збір». Додатково до цих пільг КАС України віднесено звільнення від сплати судового збору за подання: позовної заяви про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності (ч. 3 ст. 267); позовної заяви про уточнення списку виборців (ч. 3 ст. 274); позовних заяв з приводу примусового повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України та апеляційних скарг у цих справах (ч. 5 ст. 288); позовних заяв з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства та відповідних апеляційних скарг (ч. 19 ст. 289); позовних заяв про заборону політичної партії та відповідних апеляційних скарг (ч. 8 ст. 289-3); заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами (ч. 4 ст. 364); заяви про поворот виконання судового рішення (ч. 6 ст. 380).

Окремо нормами КАС України передбачено випадки, коли суд зобов'язаний прийняти позовну заяву, незалежно від сплати позивачем судового збору, з подальшим вирішенням питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат. Фактично, у таких випадках суд зобов'язаний надати відстрочення у сплаті судового збору.

До таких випадків, зокрема відносяться: подання позовної заяви щодо рішення, дії чи бездіяльності виборчої комісії, комісії з референдуму або члена відповідної комісії (ч. 9 ст. 273 КАС України); подання позовної заяви

щодо усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань (ч. 7 ст. 281 КАС України).

Підстави та порядок повернення сплаченого за подання позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги, іншої заяви судового збору повністю або частково визначено у ст. 7 Закону України «Про судовий збір», а спеціальні випадки повернення судового збору в адміністративному судочинстві урегульовано, зокрема ст. 142, 169 та 238 КАС України.

Зокрема, відповідно до ст. 142 КАС України у разі вирішення справи шляхом примирення, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу п'ятдесяти відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову; у разі вирішення справи шляхом примирення, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаргнику (заявнику) п'ятдесяти відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

Крім того, частиною 9 ст. 169 КАС України передбачено, що у разі повернення позовної заяви з підстави, визначеної п. 5 ч. 4 цієї статті, судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається (зокрема, якщо позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду).

Також питання про розподіл між сторонами судових витрат або повернення судового збору з бюджету вирішується судом у ухвалі про закриття провадження у справі (ч. 2 ст. 238 КАС України), в ухвалі про залишення позову без розгляду (ч. 5 ст. 240 КАС України), а також у разі необхідності у резолютивній частині судового рішення (ч. 6 ст. 246 КАС України).

Важливо зазначити, що вирішуючи питання, пов'язані зі сплатою судового збору, суди у кожному випадку мають керуватися принципами, що ґрунтуються на конституційних засадах судочинства, зокрема: рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; розумності строків розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковості судового рішення (ст. 129 Конституції України [1]), основних засад адміністративного судочинства, зокрема відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення (п. 10 ч. 3 ст. 2 КАС України), а також завдання розгляду справи по суті, яким є розгляд та вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів, а також розподіл судових витрат (ч. 1 ст. 192 КАС України [2]).

Виходячи з вищезазначеного, суд при вирішенні питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, має застосовувати принципи: справедливості, розумності, пропорційності, процесуальної економії, найбільш сприятливого для особи тлумачення закону, забезпечення балансу між інтересами держави у стягненні судового збору та інтересами заявника щодо доступу до суду, легітимні очікування (врахування звільнення особи від сплати судового збору в суді попередньої інстанції).

На практиці у процесі застосування вищенаведених принципів під час вирішення судом питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, можуть виникнути деякі проблеми, зумовлені наступним: 1) виконання судом невласливої математичної функції розрахунку сум коштів; 2) витрачання часу на підготовку ухвал про повернення судового збору; 3) існування певного конфлікту між виконанням функції правосуддя (гарантування доступу до суду) при одночасному фінансуванні суду за рахунок надходження коштів від сплати судового збору; 4) неможливість забезпечення єдності судової практики у випадку подання суб'єктом владних повноважень обґрунтованої касаційної скарги без сплати судового збору (необхідність винесення окремих ухвал); 5) визначення критеріїв щодо реалізації суддівського розсуду (дискреції) щодо звільнення (зменшення, відстрочення, розстрочення) від сплати судового збору; 6) встановлення судом об'єктивної можливості особи приватного права сплатити судовий збір.

У судовій практиці України та рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сформулювалися деякі підходи до вирішення проблем, пов'язаних зі сплатою судового збору, зокрема щодо: вирішення колізій у правовому регулюванні питань судового збору; підстав звільнення від сплати судового збору або надання відстрочення чи розстрочення в його сплаті при поданні позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги; дотримання принципу рівності сторін у разі звільнення однієї із сторін від сплати судового збору; визначення критеріїв розумності та справедливості розміру судового збору, який не буде вважатися перешкодою у доступі до суду; надмірного формалізму суду при вирішенні окремих питань, пов'язаних зі сплатою судового збору (щодо прийнятності доказів сплати судового збору); розподілу витрат на сплату судового збору тощо.

Передусім, необхідно зазначити, що у постанові від 25 березня 2020 р. під час розгляду справи № 640/9124/19 Верховний Суд (далі – ВС) у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду зазначив, що існування колізії у правовому регулюванні щодо обов'язку особи платити судовий збір дає підстави для її вирішення на користь особи [1].

У цій справі на звернення комунального підприємства із заявою про видачу судового наказу з вимогою про стягнення заборгованості з утримання будинків і споруд, районним судом видано судовий наказ. Боржник звернувся до суду з заявою про скасування цього судового наказу, яка була повернута судом першої інстанції заявнику без розгляду, оскільки до неї не додано документ, що підтверджує сплату судового збору. З такими висновками погодився й суд апеляційної інстанції.

Водночас, ВС задовольнив касаційну скаргу одного з боржників, оскільки дійшов висновку про наявність правової колізії між нормою п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» про те, що судовий збір не справляється за подання заяви про скасування судового наказу, та нормами пп. 4-2 п. 1 ч. 2 ст. 4 і п. 1 ч. 5 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), яким встановлено обов'язок надання документу про сплату судового збору разом із заявою про скасування судового наказу.

За таких обставин наявність у законодавстві України на момент звернення особи до суду із заявою про скасування судового наказу норми про звільнення заявника від сплати судового збору за подання заяви про скасування судового наказу (п. 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір») та одночасне існування інших протилежних норм дала ВС беззаперечні підстави для вирішення колізії у законодавстві на користь заявника [2].

В іншій постанові Суд вирішував питання про реалізацію принципу рівності учасників справи в аспекті звільнення одного з них від сплати судового збору за подання позовної заяви.

Так, у постанові від 18 березня 2020 р. у справі № 543/775/17 ВП ВС вирішила відступити від правового висновку Верховного Суду України (далі – ВСУ), викладеного у постанові від 13 грудня 2016 р. у справі № 306/17/16-а, вказавши, що чинне законодавство містить ставку судового збору, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги у справі про оскарження постанови про адміністративне правопорушення та подальшому оскарженні позивачем та відповідачем судового рішення [3].

Зокрема, за висновком ВСУ, що міститься у вищезгаданій постанові, у справах про оскарження постанов у справах про адміністративне правопорушення у розумінні положень ст. ст. 287, 288 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), ст. ст. 2-4 Закону України «Про судовий збір» позивач звільняється від сплати судового збору. Водночас, у випадку незгоди із судовим рішенням, прийнятим за наслідками розгляду справи цієї категорії, позивач або відповідач вправі оскаржити його в апеляційному порядку.

ВСУ звернув увагу, що необхідними умовами для обчислення та сплати судового збору за подання апеляційної та касаційної скарги у цій категорії справ є встановлення і віднесення предмета оскарження до об'єктів справляння судового збору; ставка цього платежу, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги. Розгляд позовної заяви на постанову про накладення адміністративного стягнення провадиться з урахуванням положень статей 287, 288 КУпАП, які передбачають звільнення від сплати платежу за судовий перегляд цих рішень. У зв'язку з цим, ВСУ дійшов висновку, що за подання позивачем або відповідачем – суб'єктом владних повноважень апеляційної/касаційної скарги на рішення адміністративного суду у справі про оскарження постанови про адміністративне правопорушення судовий збір у порядку і розмірах, встановлених Законом України «Про судовий збір», сплаті не підлягає [4].

Відступаючи від наведеного правового висновку ВСУ, ВП ВС зазначила, що за системного, цільового та граматичного тлумачення до наведеного законодавчого регулювання відносин, пов'язаних зі сплатою судового збору, в контексті фактичних обставин справи та зумовленого ними застосування норм процесуального права, у справах щодо оскарження постанов про адміністративне правопорушення у розумінні положень ст. ст. 287, 288 КУпАП, як і в інших справах, які розглядаються судом у порядку позовного провадження, слід застосовувати ст. ст. 2-5 Закону України «Про судовий збір», які пільг за подання позовної заяви, відповідних скарг у цих правовідносинах не передбачають. Отже, з огляду на необхідність однакового підходу у визначенні розміру судового збору, який підлягає застосуванню у справах щодо накладення адміністративного стягнення та справляння судового збору, ВП ВС дійшла висновку, що він складає за подання позовної заяви 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [].

Зазвичай, вирішуючи питання, пов'язані зі сплатою судового збору, особливо, якщо несплата судового збору стала підставою для повернення судом позовної заяви або апеляційної скарги, ВС аналізує такі питання в аспекті їх протиставлення конституційній гарантії доступу до суду.

Так, досліджуючи питання щодо співвідношення принципу доступу до правосуддя та обов'язку сплати судового збору під час звернення до суду, ВП ВС у постанові від 18 січня 2023 р. у справі № 170/129/21 дійшла висновку, що здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя; справедливості судового розгляду повинна знаходити свою реалізацію, зокрема, у здійсненні судом правосуддя без формального підходу до розгляду кожної конкретної справи. Такий підхід, за висновком ВП ВС, вимагає від суду тлумачити будь-які обов'язки зі сплати судового збору так, щоб жодним чином не ускладнити їх виконання позивачем (заявником, скаржником) [].

Зокрема, у справі № 170/129/21 позивач звернувся до суду з позовом до фінансової компанії про визнання договору факторингу частково недійсним та просив витребувати у відповідачів оригінали примірників договору факторингу, акта приймання-передачі інформації згідно з реєстром боржників в електронному виді за договором факторингу та витягом з Реєстру боржників до договору факторингу. Справа була передана за належною підсудністю з Шацького районного суду Волинської області до Шевченківського районного суду м. Києва, який своєю ухвалою залишив позовну заяву без руху, надавши позивачу строк для усунення недоліків, оскільки не надано належним чином засвідчені копії документів, що додаються до позовної заяви, для суду та інших учасників справи і не сплачено судовий збір у розмірі 908 грн за реквізитами для сплати судового збору за подання заяв до Шевченківського районного суду м. Києва.

Суд першої інстанції вказав, що сплачений за подання позову судовий збір у розмірі, передбаченому Законом України «Про судовий збір», зараховано на рахунок Шацького районного суду Волинської області, тоді як справа розглядається Шевченківським районним судом м. Києва. На виконання ухвали про залишення позовної заяви без руху позивач долучив належним чином засвідчені копії документів, а стосовно сплати судового збору зазначив, що він сплачував його при подачі позову до Шацького районного суду Волинської області за платіжними реквізитами цього суду, а положеннями ЦПК України та Закону України «Про судовий збір» не передбачено повторної сплати судового збору. З огляду на це, суд першої інстанції дійшов висновку про невиконання вимог ухвали про залишення позовної заяви без руху та поверну цю заяву позивачу.

За результатом перегляду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про повернення позовної заяви, останню залишено без змін; за висновком суду апеляційної інстанції, який врахував правовий висновок ВС, викладений у постанові від 24 вересня 2018 р. у справі № 805/168/18-а, ЦПК України та Закон України «Про судовий збір» не передбачають обов'язку повторної сплати судового збору, якщо останній було сплачено у встановленому розмірі та за реквізитами того суду, що первинно розглядав справу.

Позивач оскаржив вищенаведені судові рішення до ВС, який відкрив касаційне провадження та своєю ухвалою передав справу на розгляд ВП ВС з підстав, передбачених ч. 3 та ч. 5 ст. 403 ЦПК України, для відступу від висновку, викладеного ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у постанові від 24 вересня 2018 р. у справі № 805/168/18-а, про те, що у разі передачі справи з одного суду до іншого особа повинна сплатити судовий збір за подання заяви (скарги) за реквізитами того суду, якому передана справа, а вже сплачений судовий збір особа може повернути як помилково зарахований [].

При цьому ВС поставив перед ВП ВС питання про те, чи має суд право вимагати повторної сплати судового збору за місцем розгляду справи з урахуванням того, що позивач не позбавлений можливості повернути помилково сплачений судовий збір, у зв'язку з порушенням правил підсудності, на підставі абзацу 1 пункту 5 Порядку повернення (перерахування) коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 3 вересня 2013 р. № 787, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25 вересня 2013 р. за № 1650/24182 (далі – Порядок № 787) [].

Розглядаючи питання про необхідність відступу від правового висновку ВС, викладеного у постанові від 24 вересня 2018 р. у справі № 805/168/18-а, ВП ВС звернула увагу на положення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), на підставі аналізу якої дійшла висновку, що в ній закріплено такі елементи права на судовий захист: 1) право на розгляд справи; 2) справедливості судового розгляду; 3) публічності розгляду справи та проголошення рішення; 4) розумний строк розгляду справи; 5) розгляд справи судом, встановленим законом; 6) незалежності і безсторонності суду. Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом [].

ВП ВС зазначила, що особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень; здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя; перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження.

ВП ВС також звернула увагу, що у практиці ЄСПЛ сформовано сталу правову позицію, відповідно до якої право на отримання судового захисту означає, що суб'єкт має право звернутися до суду та матиме право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом; можливість реалізувати вказані права повинна бути забезпечена кожній особі без будь-яких дискримінаційних перепон чи занадто формалізованих ускладнень.

Зокрема, у п. 52 рішення в справі «Kreuz v. Poland» (заява № 28249/95) [] ЄСПЛ зазначив, що п. 1 ст. 6 гарантує кожному право подавати до суду будь-який позов, що стосується його цивільних прав та обов'язків. Таким чином, це положення, яке містить у собі «право на суд», з якого випливає право доступу до суду, тобто право порушувати провадження у суді в цивільних справах, становить лише один аспект; однак це є той аспект, який дійсно робить можливим використання подальших гарантій, закладених у п. 1 ст. 6 Конвенції; такі характеристики судового провадження, як справедливості, відкритості та невідкладності, насправді не мають жодної цінності, якщо таке провадження передусім не порушено; в цивільних справах навряд чи можна уявити верховенство права без можливості мати доступ до суду (див. рішення ЄСПЛ «Golder v. The United Kingdom», заява № 4451/70, п. п. 34–36 []; «Z and others v. the United Kingdom», заява № 29392/95, п. п. 91-93 []).

Крім того, у рішенні «Меньшакова проти України» (заява № 377/02) ЄСПЛ зауважив, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру; він втілює в собі «право на суд», яке, згідно з практикою Суду, включає в себе не тільки право ініціювати провадження, але й право розраховувати на «розгляд» спору судом [] (див., наприклад, рішення у справі «Kutic v. Croatia», заява № 48778/99, п. 25, []).

ЄСПЛ визначено, що право на доступ до суду має застосовуватися на практиці і бути ефективним (рішення у справі «Bellet v. France», заява № 23805/94 []); суворе трактування національним законодавством процесуального правила (надмірний формалізм) можуть позбавити заявників права звертатись до суду (рішення ЄСПЛ у справі «Perez de Rada Cavanilles v. Spain», заява № 28090/95 []).

Також ВП ВС послалася на свою практику, зокрема правовий висновок, викладений у постанові від 22 лютого 2022 р. у справі № 761/36873/18, відповідно до якого справедливості судового розгляду повинна знаходити свою реалізацію, зокрема, у здійсненні судом правосуддя без формального підходу до розгляду кожної конкретної справи; дотримання цього принципу є гарантією того, що учасник справи, незалежно від рівня фахової підготовки та розуміння певних вимог цивільного судочинства, має можливість забезпечити захист своїх прав та інтересів [].

Виходячи з вищенаведеного, а також на підставі аналізу положень ст. 2 Закону України «Про судовий збір», ВП ВС дійшла висновку про те, що держава ставить сплату судового збору як передумову звернення до суду, а тому й судовий збір повинен бути сплачений до подачі позовної заяви до суду; позивач (заявник, скаржник) виконує свій обов'язок щодо сплати судового збору в момент зарахування визначеної Законом України «Про судовий збір» суми до спеціального фонду Державного бюджету України.

ВП ВС також звернула увагу на статтю 9 Закону України «Про судовий збір», яка встановлює, що судовий збір сплачується за місцем розгляду справи та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України. Суд перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення.

При цьому, виходячи зі змісту зазначеної норми, ВП ВС дійшла висновку, що законодавство не визначає, що зарахування коштів до Державного бюджету України свідчить про те, що з моменту їх зарахування вони стають коштами дохідної частини Державного бюджету України, однак повинні витратитись на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади; кошти державного бюджету, які зараховані до Державного бюджету за розгляд певної справи певним судом, повинні витратитись лише на функціонування цього суду; це також не означає, що суди як органи судової влади, що здійснюють функції правосуддя, є автономними у цій своїй діяльності, оскільки кошти судового збору є коштами спеціального фонду Державного бюджету України в цілому та вони не спрямовуються лише на здійснення правосуддя виключно тим судом, що розглядає справу.

Відтак, на підставі аналізу зазначеного законодавства, ВП ВС у постанові від 18 січня 2023 р. у справі № 170/129/21 вказала про відсутність підстав вважати, що судовий збір при передачі справи за підсудністю іншому суду повинен сплачуватись повторно на рахунок того суду, де справа розглядається фактично, оскільки перерозподіл сплачених коштів може здійснюватися Державною судовою адміністрацією України у визначеному нею порядку або у порядку, визначеному іншим компетентним органом держави.

Щодо відступу від висновку ВС, викладеного у постанові від 24 вересня 2018 року у справі № 805/168/18-а [], ВП ВС звернула увагу, що у п. 49 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів про якість судових рішень зазначається, що судді повинні послідовно застосовувати закон; однак коли суд вирішує відійти від попередньої практики, на це слід чітко вказувати в рішенні.

З огляду на вищезазначене, ВП ВС дійшла висновку про наявність підстав для відступу від висновку, висловленого у постанові ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24 вересня 2018 р. у справі № 805/168/18-а, стосовно того, що при передачі справи до іншого суду за підсудністю судовий збір підлягає сплаті на рахунок того суду, який фактично розглядає справу, а повернення вже сплаченого судового збору здійснюється відповідно до абз. 2 п. 5 розділу I Порядку № 787 (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Оскільки судовий збір у цій справі є сплаченим з моменту зарахування до спеціального фонду Державного бюджету України, незалежно від того, на реквізити якого суду він сплачений, ВП ВС задовольнила касаційну скаргу позивача, скасувала рішення судів попередніх інстанцій та направила справу для продовження розгляду до суду першої інстанції [].

У постанові від 30 вересня 2020 р., переглядаючи справу № 9901/144/20 в апеляційному порядку, ВП ВС вирішувала питання про правильність висновків ВС, викладених в ухвалі від 16 липня 2020 р., про повернення позовної заяви позивачу з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 169 КАС України, зокрема внаслідок неусунення позивачем недоліків позовної заяви, на які було вказано в ухвалі суду про залишення такої заяви без руху, а саме – не сплати судового збору за подання цієї заяви [].

ВС, розглядаючи справу № 9901/144/20 як суд першої інстанції, в ухвалі від 16 липня 2020 р. дійшов висновку, що вимоги його ухвали про залишення позовної заяви без руху не були виконані, оскільки платіжне доручення, подане на виконання вимог вищезгаданої ухвали, не може вважатися належним доказом сплати судового збору з огляду на його сплату не позивачем у справі, а громадською організацією, яка не є особою,

що звертається до суду, а тому не може бути належним платником судового збору у цій справі у розумінні ст. 2 Закону України «Про судовий збір» [1].

Не погодившись із такою ухвалою суду першої інстанції, позивач звернувся з апеляційною скаргою до ВП ВС, яку мотивував надмірним формалізмом у трактуванні судом положень ст. 2 Закону України «Про судовий збір» та ч. 3 ст. 161 КАС України, що, на думку позивача, призвело до неправомірного обмеження у його праві на доступ до суду; скаржник зазначив, що з реквізитів наданого ним платіжного доручення можна чітко ідентифікувати, що сплачений судовий збір стосується саме того позову, до якого він доданий.

Переглядаючи цю справу в апеляційному порядку, ВП ВС на підставі аналізу положень ст. ст. 2 та 3 Закону України «Про судовий збір» і ст. ст. 160, 161 та 169 КАС України дійшла висновку, що повернення позовної заяви з тих підстав, що особа не виконала вимоги ухвали про усунення недоліків, можливо лише в тому випадку, коли особа отримала відповідну ухвалу суду, але ухилилась від виконання вимог, вказаних в ухвалі.

ВП ВС у цій справі нагадала про вимоги ст. 6 Конвенції та практику ЄСПЛ, згідно з якою, реалізуючи положення Конвенції, необхідно уникати занадто формального ставлення до передбачених законом вимог, так як доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але й реальним; надмірний формалізм при вирішенні питання щодо прийняття позовної заяви або скарги є порушенням права на справедливий судовий захист.

На цій підставі ВП ВС вказала на помилковість висновку суду першої інстанції про неможливість прийняття як доказу сплати судового збору за подання позовної заяви платіжного доручення лише у зв'язку із зазначенням у ньому платником іншої особи, а не позивача, без урахування всього змісту цього документа, зокрема, вказівки на призначення відповідного платежу (об'єкта справляння судового збору); визначальним є факт надходження усієї належної до сплати суми судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України.

Оскільки додане до позовної заяви платіжне доручення за своїм змістом підтверджує сплату судового збору за її подання, зазначена позовна заява відповідає вимогам ч. 3 ст. 161 КАС України, а ухвала суду першої інстанції про повернення позовної заяви з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 169 КАС України, постановлена з порушенням цих процесуальних норм [1].

Аналогічно ВС у постанові від 11 грудня 2019 р. за результатом касаційного перегляду справи № 752/4567/19 вказав на помилковість висновку суду апеляційної інстанції щодо неможливості прийняття платіжного доручення в якості доказу сплати судового збору через зазначення у ньому платником іншої особи та вказав, що такий підхід є обмеженням у праві особи на доступ до суду [1].

Зокрема, у цій справі особа звернулася до суду із заявою про забезпечення позову, в задоволенні якої судом першої інстанції було відмовлено з мотивів необґрунтованості. Позивач оскаржив ухвалу суду першої інстанції в апеляційному порядку, однак суд своєю ухвалою визнав апеляційну скаргу неподаною та на підставі ч. 2 ст. 357 ЦПК України повернув апелянту, виходячи з невиконання заявником вимоги ухвали цього суду про залишення апеляційної скарги без руху. До такого висновку суд апеляційної інстанції дійшов, зокрема внаслідок того, що платником судового збору у платіжному дорученні вказано іншу особу.

У касаційній скарзі скаржник зазначив, що суд помилково повернув подану ним апеляційну скаргу, оскільки відповідно до Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Національного банку України від 21 січня 2004 р. № 22 (яка була чинною на момент розгляду справи), основними вимогами до квитанції про сплату судового збору є саме призначення платежу.

Досліджуючи доводи касаційної скарги, ВС виходив зі змісту положень ч. 3 ст. 185, п. 3 ч. 4 ст. 356 та ч. 2 ст. 357 ЦПК України, відповідно до якого повернення апеляційної скарги з тих підстав, що особа не виконала вимоги ухвали про усунення недоліків, можливе лише в тому випадку, коли особа отримала відповідну ухвалу суду, але ухилилась від виконання вимог, вказаних в ухвалі.

Крім того, у цій справі ВС врахував практику ЄСПЛ (наприклад, рішення у справі «Shishkov v. Russia», заява № 26746/05, п. 110 [1]), згідно з якою судам при застосуванні процесуальних норм належить уникати як надмірного формалізму, так і надмірної гнучкості, які можуть призвести до скасування процесуальних вимог, установлених законом.

Оскільки до поданої апеляційної скарги апелянтом додано квитанцію про сплату судового збору у необхідному розмірі та у назві реквізиту «Призначення платежу» зазначено, зокрема, номер справи, оскаржене рішення та особу, в інтересах якої подано скаргу, то ВС вказав на неправильність висновку суду апеляційної інстанції щодо неможливості прийняття квитанції як доказу сплати судового збору у зв'язку із зазначенням у ній платником іншої особи, а не учасника справи чи представника, а відтак і застосування наслідків невиконання вимог ухвали про залишення апеляційної скарги без руху, є обмеженням особи в доступі до суду, передбаченим ст. 6 Конвенції. На цій підставі Суд задовольнив касаційну скаргу, скасував оскаржувану ухвалу та передав справу до апеляційного суду для вирішення питання про відкриття апеляційного провадження.

Отже, вищенаведені приклади із судової практики свідчать про те, що в кожному випадку вирішення питання про реалізацію права особи на доступ до суду, гарантованого ст. 55 Конституції України та ст. 6 Конвенції, у співвідношенні з обов'язком сплати судовий збір, суди мають застосовувати збалансований підхід, заснований на засадах рівності, справедливості та розумності, уникаючи надмірного формалізму під час оцінювання допустимості доказів сплати судового збору.

Разом з тим, на практиці може постати питання щодо критеріїв розумності та справедливості під час визначення розміру судового збору, вимога щодо сплати якого не буде вважатися перешкодою у реалізації права особи на доступ до суду у розумінні ст. 6 Конвенції.

Досліджуючи це питання, слід звернути увагу, що відповідно до ст. ст. 2 та 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (ООН) (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р.), кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті зобов'язується забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні; забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; всі особи є рівними перед судами і трибуналами; кожен має право при визначенні його права та обов'язків у будь-якому судовому процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [].

У Доповіді Венеціанської комісії № 512/2009 «Про верховенство права» (Venice Commission: the Rule of Law; прийнятий на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 р.) зазначається, що у рамках ООН поняття «верховенство права», що було включене до преамбули Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217A(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.) [], включає в себе вісім складових елементів: (1) доступність закону (в тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним); (2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискреції; (3) рівність перед законом; (4) влада має здійснюватися у правомірний, справедливий та розумний спосіб; (5) права людини мають бути захищені; (6) мають бути забезпечені засоби для розв'язання спорів без надмірних матеріальних витрат чи надмірної тривалості; (7) суд має бути справедливим; (8) дотримання державою як її міжнародно правових обов'язків, так і тих, що обумовлені національним правом (п. 37) [].

З цього приводу необхідно також згадати Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи (КМРЕ) № R(81)7 щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя (Recommendation № R(81)7 of the Committee of Ministers to member states on measures facilitating access to justice; прийнята 14 травня 1981 р. на 68-му засіданні), відповідно до якої прийняття до провадження не має залежати від сплати стороною державі якоїсь грошової суми, розміри якої є нерозумними з огляду на питання, порушені у справі (п. 11); у тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати; систему судових витрат слід переглянути на предмет її спрощення (п. 12); за винятком особливих обставин сторона, яка виграла справу, в принципі має одержувати від сторони, яка програла справу, відшкодування видатків і витрат, включаючи гонорари адвокатам, котрі вона небезпідставно понесла в зв'язку із судовим провадженням (п. 14); для спорів щодо позовних вимогах на незначні суми треба передбачити процедуру, яка уможливить для сторін звернення до суду без витрат, які не є співвідносними з сумою, котра становить предмет спору (п. 15) [].

Крім того, відповідно до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи (КМРЕ) CM/Rec(2004)20 щодо судового розгляду адміністративних актів (Recommendation of the European Committee on Legal Cooperation (CDCJ) CM/Rec(2004)20 the on judicial review of administrative acts; прийнята 15 грудня 2004 р. на 909-му засіданні) для забезпечення високої доступності судового перегляду адміністративних актів для фізичних і юридичних осіб збір за розгляд скарги не повинен бути високим наскільки, щоб бути перешкодою для звернення; у такому випадку основне значення має саме ціна доступу до судового перегляду, а не вартість самого процесу судового перегляду (п. 49); суд повинен бути наділений повноваженням, коли це виправдано, звільняти сторін від сплати судових витрат (п. 90) [].

Отже, згідно з низкою міжнародних актів гарантія у реалізації права на доступ до суду має забезпечуватися, крім іншого, встановленням справедливого та ненадмірного стосовно складності, категорії справи та ціни позову розміру судового збору; наданням суду у визначених законом випадках, коли для цього є достатні підстави та необхідність, повноважень щодо зменшення суми судового збору, звільнення від його сплати чи надання відстрочення або розстрочення в його сплаті.

В аспекті визначення критеріїв розумності та справедливості розміру судового збору у співвідношенні з дотриманням принципу рівності учасників справи та забезпеченням доступу до суду, в практиці ЄСПЛ сформувався сталий підхід, відповідно до якого обов'язок щодо сплати судового збору не повинен створювати не виправдані обмеження у реалізації права на доступ до суду в такий спосіб або в такій мірі, щоб сама суть права була порушена, однак, це не означає, що держава не має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду; такі обмеження мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а між цією метою і запровадженими заходами має існувати пропорційне співвідношення (наприклад, п. 57 рішення у справі «Ashingdane v. the United Kingdom», заява № 8225/78 [], п. 96 рішення у справі «Krombach v. France», заява № 29731/96 []).

Крім того, у п. 51 рішення у справі «Miragall Escolano and others v. Spain» (заяви №№ 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 та 41509/98 []) та в п. 45 рішення у справі «Perez de Rada. Cavanilles v. Spain» (заява № 28090/95 []) ЄСПЛ наголосив на тому, що надто суворе тлумачення національними судами процесуальної норми не повинно позбавляти заявників права доступу до суду і перешкоджати розгляду їхніх позовних вимог, оскільки такий підхід може визнаватися порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції.

Важливо також згадати, що у п. 52 рішення у справі «Щокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06 []) ЄСПЛ дійшов висновку, що хоча тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів, однак суд зобов'язаний переконатися в тому, що спосіб, в який тлумачиться і застосовується національне законодавство, призводить до наслідків, сумісних з принципами Конвенції з точки зору тлумачення їх у світлі практики ЄСПЛ (див. також рішення у справах «Scordino v. the Italy» (заява № 36813/97, п. п. 190 та 191 []; «Cornea v. the Republic of Moldova» заява № 22735/07, п. п. 21-26 []; «Waite and Kennedy v. Germany», заява № 26083/94, п. 59 []).

У низці своїх рішень ЄСПЛ також звернув увагу, що будь-яке процедурне обмеження щодо доступу до суду, застосоване судом у національному остаточному рішенні, має бути чітким, доступним та передбачуваним у значенні практики ЄСПЛ, переслідувати законну мету та бути пропорційним до цієї мети (див. рішення у справі «Lupas and others v. Romania», заяви № 1434/02, 35370/02 та 1385/03, п. 67 []); право на доступ до суду буде порушеним, коли регулювання не переслідує більше мету правової безпеки і належного управління правосуддям, а є бар'єром, який перешкоджає особі добитися розгляду по суті своєї справи компетентним судом (див. рішення у справі «Tsalkitzis v. Greece», заява № 11801/04, п. 44 []).

Згідно з висновками, що сформульовані у одному з останніх рішень Великої Палати ЄСПЛ, яке, головним чином, стосується процесуальних гарантій особи у суді та узагальнює позиції з раніше винесених рішень цього Суду (рішення у справі «Zubac v. Croatia» [ВП], заява № 40160/12, п. п. 76-78, 97-99 []), п. 1 ст. 6 гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру (див. рішення у справі «Roche v. the United Kingdom» [ВП], заява № 32555/96, п. 116 []); право на доступ до суду повинно бути «практичним та ефективним», а не «теоретичним чи ілюзорним»; це міркування набуває особливої актуальності у контексті гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції, з огляду на почесне місце, яке в демократичному суспільстві посідає право на справедливий суд; проте право на доступ до суду не є

абсолютним і може підлягати обмеженням, які дозволяються опосередковано, оскільки право на доступ до суду за своєю природою потребує регулювання державою, і таке регулювання може змінюватися у часі та місці відповідно до потреб та ресурсів суспільства та окремих осіб (див. рішення у справі «*Stanev v. Bulgaria*» [ВП], № 36760/06, п. 230 []; «*Beles and others v. the Czech Republic*», заява № 47273/99, п. п. 50-51 та 69 []; «*Walchli v. France*», заява № 35787/03, п. 29 []).

При цьому, визначаючи, що є порушення права на доступ до суду, ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошував, що це має місце, якщо норми не переслідують цілі юридичної визначеності та належного здійснення правосуддя та утворюють свого роду перепону, яка перешкоджає вирішенню справи учасників судового процесу по суті компетентним судом (див., наприклад, рішення у справах «*Kart v. Turkey*» [ВП], заява № 8917/05, п. 79 []; «*Efstathiou and Others v. Greece*», заява № 36998/02, п. 24 []; «*Esim v. Turkey*», заява № 59601/09, п. 21 []).

У своїй подальшій практиці ЄСПЛ послідовно спирався на вищезазначені елементи при ухваленні рішення щодо того, чи було тлумачення процесуальної норми таким, що необґрунтовано обмежувало право заявника на доступ до суду (див. приклади, рішення у справах, в яких було визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції: «*Nowinski v. Poland*», заява № 25924/06, п. 34 []; «*Omerovic v. Croatia* (№ 2)», заява № 22980/09, п. 45 []; «*Masirevic v. Serbia*», заява № 30671/08, п. 51 []; «*Cornea v. the Republic of Moldova*», заява № 22735/07, п. 24 []; «*Louli-Georgoroulou v. Greece*», заява № 22756/09, п. 48 []; а також приклади, в яких ЄСПЛ було постановлено, що обмеження доступ до суду не є непропорційним: «*Wells v. the United Kingdom*», заява № 63477/00 []).

В аспекті досліджуваної проблеми щодо співвідношення обов'язку сплати судового збору та гарантування права на доступ до суду, необхідно звернути увагу на одне із нещодавніх рішень ЄСПЛ у справі «*Stoenescu v. Romania*» (заява № 14166/19), яка стосувалася скарги на зобов'язання сплатити судові витрати за розгляд спору, незважаючи на відхилення позову через мирне досудове врегулювання спору; скаржник вважав, що таке зобов'язання було несправедливим і мало непропорційний вплив на його майнові права, оскільки він був зобов'язаний повністю сплатити судовий збір, навіть незважаючи на те, що його позов був відхилений як безпідставний на першому ж слуханні. Відтак, заявник вважав, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

З обставин цієї справи ЄСПЛ встановив, що заявник просив національний суд, який розглядав його справу про поділ майна під час розлучення, надати йому розстрочення щодо сплати судового збору, який був задоволений, проте суд вказав, що рівень місячного доходу заявника не давав підстав для його звільнення або зменшення суми збору.

У подальшому сторони справи підписали перед нотаріусом угоду про добровільний поділ їх спільного майна, яка була прийнята до уваги національним судом, внаслідок чого останній відхилив позов заявника. Разом з тим, у частині вимоги заявника про відшкодування судового збору та скасування решти платежів через врегулювання спору в позасудовому провадженні, національний суд дійшов висновку, що в задоволенні цього клопотання слід відмовити. Такої ж думки дотримувався й суд апеляційної інстанції, який підтвердив зобов'язання заявника сплатити судові збори в повному обсязі, вважаючи, що згадана ним ситуація, а саме той факт, що справу було припинено до першого слухання, оскільки сторони домовилися у позасудовому порядку, не є підставою для повернення сплаченого та скасування несплаченої частини судового збору.

Розглядаючи скаргу заявника, ЄСПЛ зазначив, що вирішення питання про судові витрати може мати наслідки для справедливості провадження в цілому; вимога сплачувати збори судам за розгляд та вирішення спорів сама по собі не є несумісною з п. 1 ст. 6 Конвенції (див. рішення у справі «*Kreuz v. Poland*», заява № 28249/95, п. 60 []); не становить жодних порушень система, в якій судові збори за грошові вимоги залежать від суми спору, що входить до межі розсуду держави щодо регулювання та встановлення своєї системи судового збору, як вона вважає за потрібне; проте система має бути достатньо гнучкою, щоб дозволити стороні скористатися повним або частковим звільненням від сплати судового збору або зменшенням розміру судового збору (див. рішення у справі «*Nalbant and others v. Turkey*», заява № 59914/16, п. 40 []).

З урахуванням обставин цієї справи та на основі наданих сторонами релевантних прикладів, ЄСПЛ вказав на відсутність глибоких та тривалих розбіжностей у відповідній судовій практиці національних судів щодо застосування підстав для відшкодування судового збору; незважаючи на несприятливий результат провадження, на яке скаржився заявник, він повністю відповідав вимозі про те, що заявник повинен внести

розумну суму для відшкодування витрат, пов'язаних із розглядом позову; зазначений результат не можна вважати довільним або явно необґрунтованим; відтак, ЄСПЛ не вбачав порушення ст. 6 Конвенції в цій справі та вказав на відсутність підстав для перевірки порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [].

В окрему категорію можна віднести рішення ЄСПЛ у справах, у яких розглядалося питання щодо порушення п. 1 ст. 6 Конвенції в аспекті відмови національних судів у звільненні заявника від сплати судового збору або надання відстрочення чи розстрочення в його сплаті.

Наприклад, справа «Balkūnas v. Lithuania» (заява № 75435/17), яка стосувалася скарги на відмову Верховного Суду частково звільнити заявника від сплати судового збору за подачу касаційної скарги чи надати відстрочення щодо його сплати.

Відповідно до обставин цієї справи суд першої інстанції задовольнив позов особи про стягнення з відповідача суми боргу за договором позики. Це рішення було оскаржене відповідачем до суду апеляційної інстанції; разом із апеляційною скаргою відповідачем подано клопотання про часткове звільнення його від сплати судового збору, мотивоване тим, що сума судового збору є надмірною у порівнянні з розміром його заробітної плати, з якої він сплачує аліменти на утримання своїх дітей та має інші витрати побутового характеру. На підтвердження вказаних мотивів відповідачем були подані наступні документи: рішення суду про зобов'язання його сплачувати аліменти на його дітей; довідка з місця роботи про розмір заробітної плати та довідка з реєстраційного центру про те, що у заявника немає нерухомого майна.

Проте, суд апеляційної інстанції, розглянувши зазначене клопотання апелянта, вказав на необхідність надання відповідачем доказів своїх витрат на проживання, харчування та купівлю ліків.

Після подання апелянтом уточненого клопотання про часткове звільнення від сплати судового збору, в якому зазначив про суми витрат на сплату аліментів, суму боргу за ними, проблеми зі здоров'ям, на підтвердження чого надав відповідну довідку, суд апеляційної інстанції частково звільнив відповідача від сплати судового збору. За наслідком апеляційного розгляду справи, суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції та направив справу на новий розгляд, проте позов знову був задоволений, і ситуація з апеляційним оскарженням повторилася двічі.

За результатами третього апеляційного перегляду рішення суду першої інстанції було залишено без змін, що стало підставою для оскарження рішень судів першої та апеляційної інстанцій до Верховного Суду, якому скажник також заявив клопотання про часткове звільнення його від сплати судового збору, мотивуючи це клопотання раніше наведеними обставинами та документами.

Оцінюючи причини та документи, наведені заявником, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для звільнення від сплати судового збору та вказав про необхідність сплати у повному розмірі. Клопотання скажника про відстрочення сплати судового збору також було відхилене Судом, оскільки інформація, надана скажником в обґрунтування своїх клопотань, була «фрагментарною» і недостатнім чином доводила його скрутне фінансове становище. У зв'язку з несплатою суми судового збору за подачу касаційної скарги Верховний Суд відмовив у прийнятті його касаційної скарги до розгляду.

Розглядаючи скаргу заявника, в якій стверджувалося порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ погодився, що сума судового збору не була надмірною сама по собі, проте в цій справі важливим було не те, чи розмір судового збору був надмірним, а чи міг його сплатити заявник (п. 43).

ЄСПЛ звернув увагу, що хоча Верховний Суд дійшов висновку, що подані документи заявником були «фрагментарними», він не вказав із достатньої ясності та чіткістю, яка додаткова інформація є необхідною для комплексної оцінки його фінансової ситуації, не пояснив, чому він вважав надану інформацію невідповідною/неналежною чи яка саме інформація відсутня; він не встановив, що фінансовий стан заявника покращився після того, як його було звільнено від сплати судового збору судами нижчих інстанцій (п. 48).

За таких обставин ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та дійшов висновку, що таке обмеження доступу заявника до Верховного Суду не було необхідним та пропорційним; відмова у прийнятті касаційної скарги до розгляду з суто фінансових міркувань порушила саму суть права заявника на доступ до суду (п. 49) [].

Іншим прикладом є справа «Rechul v. Poland» (заява № 69143/12), в якій стверджувалося порушення п. 1 ст. 6 Конвенції внаслідок того, що національний суд відмовив у звільненні заявника від сплати судового збору за подачу позову стосовно умов ув'язнення, а також з огляду на те, що в межах провадження проти установи виконання покарань суд ухвалив стягнути із заявника суми судових витрат на користь сторони, що виграла справу.

У цій справі заявник разом з позовом подав клопотання про звільнення його від сплати судового збору, в обґрунтування якого надав інформацію про доходи, вказавши про відсутність заощаджень, роботи та наявності боргів, зокрема по аліментам. Проте, суд першої інстанції відхилив це клопотання, оскільки вважав, що позивач не належить до тієї категорії осіб, які мають право на звільнення від сплати судового збору. Суд апеляційної інстанції погодився із висновками суду першої інстанції стосовно відсутності підстав для звільнення позивача від сплати судового збору, та повернув позов заявнику. Суди дійшли висновку, що складне фінансове становище заявника не може розглядатися як виключні обставини в розумінні положень національного процесуального законодавства, у зв'язку із цим заявника не може бути звільнено від сплати судових витрат на користь адвоката сторони, що виграла справу.

У подальшому заявник звернувся з аналогічним позовом до суду і, який, розглянувши справу по суті, дійшов висновку про пропуск строку позовної давності і постановив стягнути з позивача компенсацію судових витрат за розгляд справи.

Досліджуючи обставини справи «Rechul v. Poland», ЄСПЛ зазначив, що зобов'язання позивача нести судові витрати сторони-відповідача, яка виграла, сам по собі не суперечить принципам рівності, справедливості і змагальності; звільнення від сплати судового збору не обов'язково має автоматично позбавляти сторону, яка виграла, можливості отримати відшкодування своїх витрат; таке регулювання могло б фактично призвести до порушення прав цієї сторони за ст. 6 Конвенції; значення має існування законодавчої бази, яка надає можливість зменшити або скасувати такі судові витрати судом, враховуючи поведінку сторін, характер провадження або міркування соціальної політики (п. 46).

Крім того, ЄСПЛ висловив серйозні сумніви щодо того, що спір у цій справі був «справжнім і серйозним», оскільки позов заявника був очевидно простроченим, а сума відшкодування, покладена на заявника, не була непропорційною, враховуючи, що це відшкодування мало на меті утримати заявника від подання ще одного необґрунтованого позову (п. 48).

Разом з тим, ЄСПЛ дійшов висновку, що в той час як заявник міг законно розраховувати на звільнення, принаймні частково, від сплати судового збору в першому провадженні, такого права у заявника не було у випадку вимоги про відшкодування судових витрат у другій частині оскаржуваного провадження, отже, рішення національного суду в першому провадженні становило обмеження, яке порушило саму суть права заявника на доступ до суду, а тому саме на цій підставі мало місце порушення ст. 6 Конвенції [].

Справа «Colic v. Croatia» (заява № 49083/18) стосувалася провадження у справі про відшкодування шкоди від тілесних ушкоджень, заподіяних приватною особою. У цьому провадженні, незважаючи на ухвалення рішення на користь заявника, його було зобов'язано відшкодувати понесені відповідачем під час судового розгляду витрати, сума яких приблизно вдвічі перевищувала фактично присуджену заявникові суму відшкодування.

Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ з урахуванням відповідної судової практики в цій справі дійшов висновку, що право заявника на доступ до суду, хоча й було обмежене, проте таке обмеження не можна вважати непропорційним, оскільки необґрунтований розмір судових витрат може порушити право на доступ до суду здебільшого в разі, якщо позов сторони було задоволено хоча б частково, а не в повному розмірі (п. п. 45-47).

ЄСПЛ зазначив, що в цій справі позов заявника було визнано обґрунтованим приблизно на 75% із заявлених в остаточному позові вимог, проте судовий розгляд мав наслідком необґрунтований результат, оскільки заявника зобов'язали сплатити відповідачеві судові витрати в розмірі, що становив подвійну суму присудженого заявникові відшкодування, а уряд не навів достатньо переконливих причин для виправдання цього, відтак, спосіб, у який національні суди застосували національне законодавство у справі заявника, свідчить про те, що суди вийшли за межі допустимої свободи розсуду, наданої національним судам

відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції; за обставин цієї справи оскаржуване обмеження порушило саму суть права заявника на доступ до суду, відповідно, мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (п. п. 49, 59, 60) [].

Ще одним прикладом цієї категорії справ є рішення ЄСПЛ у справі «Wesołek v. Poland» (заява № 65860/12), в якій стверджувалося порушення судами п. 1 ст. 6 Конвенції внаслідок необґрунтованої відмови національних судів у звільненні від сплати судового збору.

У цій справі заявниця та її адвокат під час звернення до суду із заявою про скасування судового наказу декілька разів подавали клопотання про звільнення від сплати судового збору. Хоча суд за наслідком перевірки фінансового стану заявниці, яка займалася підприємницькою діяльністю, впевнився в тому, що витрати від її діяльності перевищили дохід, а тому її фінансовий стан був складним. Разом з тим, суд зазначив, що підприємницька діяльність заявниці приносила високий рівень валового доходу, а високий рівень витрат не означає автоматично повного звільнення від сплати судового збору. У результаті національний суд прийняв рішення про часткове задоволення клопотання та зобов'язав заявницю сплатити судовий збір у розмірі однієї третини від суми, яка підлягала сплаті за подачу заяви про скасування судового наказу. Проте, заявниця подала апеляційну скаргу на це рішення, стверджуючи, що її підприємницька діяльність є збитковою (п. п. 7-8).

Усі наступні клопотання заявниці та її адвоката про звільнення від сплати судового збору, подані до судів першої та апеляційної, були відхилені з аналогічних причин (п. п. 14-17).

Розглядаючи цю справу, у п. 30 рішення ЄСПЛ взяв до уваги той факт, що національні суди розглядали можливість застосування зменшеного розміру збору, зокрема у розмірі 20% від суми, яку спочатку вимагали від заявник, проте оцінка спроможності заявниці сплатити збір значною мірою ґрунтувалася на задекларованому нею чистому доході за попередній період; суди не надали достатнього значення тому факту, що фінансове становище заявниці згодом погіршилося – вона ліквідувала свою компанію, оскільки вона працювала зі збитками, відтак, Суд дійшов висновку, що національні суди повинні були приділити більше уваги тому факту, що вона більше не отримувала жодного доходу та мала інші фінансові зобов'язання, які могли унеможливити навіть сплату зменшеного збору.

У цій справі ЄСПЛ також врахував, що заявниця не був стороною, яка ініціювала розгляд справи; вона була відповідачем у спрощеному провадженні, ініційованому позивачем, який встановив ціну позову, від якої залежала сума судового збору; накладений на неї судовий збір перешкодив їй отримати доступ до суду на цьому початковому етапі та призвів до того, що судовий наказ став остаточним і підлягав виконанню; судові органи не змогли забезпечити належний баланс між, з одного боку, інтересами держави у стягненні судового збору за розгляд позову і, з іншого боку, інтересами заявниці у розгляді її справи судом, відповідно, мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції (п. п. 31-32) [].

Також необхідно звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «National Movement Ekoglasnost v. Bulgaria» (заява № 31678/17), яка стосувалася покладення обов'язку на асоціацію-заявницю зі сплати стверджувано надмірної суми судових витрат однієї з атомних електростанцій у межах поновлення провадження в цивільній справі. Асоціація-заявник у цій справі є неприбутковою юридичною особою, діяльність якої спрямована на вирішення екологічних проблем у Болгарії. Остання звернулася із заявою про залучення її до справи як третьої особи з перегляду рішення міністерства щодо єдиної державної атомної електростанції, однак ця заява була визнана неприйнятною. За результатом апеляційного та касаційного перегляду цієї справи, рішення суду першої інстанції було залишено у силі та набрало законної сили (п. п. 10-16).

У подальшому асоціація-заявник звернулася до суду із заявою про поновлення провадження, однак ця заява була відхилена, а на асоціацію-заявника покладено обов'язок зі сплатити судових витрат на користь атомної електростанції. Посилаючись на ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, асоціація-заявник скаржилася, що сума судових витрат, які вона має сплатити, була надмірною (п. п. 19-20).

Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ підкреслив, що згідно з його усталеною практикою судові витрати є «внесками», які контролюються державою, проте в цій справі кошти, які повинна була сплатити асоціація-заявник не були «внесками», оскільки вони були присуджені на користь сторони, що виграла спір у суді, відтак, присудження суми коштів з асоціації-заявника мало розглядатися як «втручання» в її право

власності, виходячи з його законності, суспільного інтересу й балансу між загальними інтересами та правами асоціації-заявника (п. п. 71-72).

ЄСПЛ нагадав, що судові витрати є міцно усталеною та необхідною частиною правової системи, тому присудження в цій справі відшкодування судових витрат переслідувало легітимну мету (п. 74); загальне правило в Болгарії полягає в тому, що «хто програв, той і платить», проте суди наділені правом на зменшення розміру судових витрат до рівня, що не може бути нижчим, ніж встановлений законом мінімум (п. 78); суд достатньою мірою не уточнив, яким чином він оцінював ці витрати, оскільки присуджена сума судових витрат у 24 рази перевищувала встановлений законодавством мінімум, незважаючи на той факт, що питання були в основному процесуальними, не особливо складними й уже частково вирішеними, тобто суд не звернув достатньої уваги на конкретні обставини справи та не урівноважив вимог загального інтересу та права асоціації-заявника, поклавши на неї надмірний індивідуальний тягар (п. 82).

На цій підставі ЄСПЛ констатував, що у цій справі було порушено майнові права асоціації-заявника, зокрема ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (захист права власності) [].

Отже, з аналізу вищенаведених рішень вбачається, що ЄСПЛ одностайно стає на захист права на доступ до суду, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції; обмеження цього права, зокрема через встановлення обов'язку щодо сплати судового збору, має переслідувати легітимну мету, бути пропорційним та забезпечувати баланс між інтересами держави та приватними інтересами особи; для цього суди мають у кожному конкретному випадку детально вивчати всі доводи заявника та подані на їх підтвердження докази щодо його фінансового становища, яке зумовлює неможливість сплатити судовий збір, надавати належну оцінку такому становищу в аспекті обмежень процесуального законодавства щодо суддівського розсуду з питань звільнення або зменшення суми судового збору, надання відстрочення або розстрочення в його сплаті.

В аспекті забезпечення принципу рівності учасників справи у співвідношенні з обов'язком сплати судового збору та встановленням його ставки, доцільно згадати рішення Конституційної палати Верховного Суду Естонської Республіки від 10 грудня 2013 р., яким п. 57(1) і (15) і Додаток 1 Закону про державний збір (у редакції, чинній з 1 липня 2012 року) було визнано неконституційними та недійсними в тій частині, що передбачає обов'язок сплати вищого розміру державного збору, коли позовна заява в цивільному суді подається будь-яким іншим способом, ніж в електронній формі через офіційний веб-ресурс.

У цій справі рішенням окружного суду було задоволено позов Естонської Республіки проти декількох осіб та зобов'язано відповідачів солідарно виплатити відповідно суму відшкодування. У подальшому вісім із дев'яти відповідачів подали загалом три апеляційні скарги на рішення окружного суду. При цьому дві апеляційні скарги подані в електронній формі, а одна – у паперовій формі; відповідно, за подання апеляційних скарг в електронній формі скаргників зобов'язано сплатити судовий збір у розмірі 3 200 євро, водночас за подання апеляційної скарги в паперовому вигляді – судовий збір становив 3 400 євро (п. 7).

У пояснювальній записці до закону, яким було запроваджено понижену ставку судового збору за подання документів до суду в електронній формі, зазначалося, що цей захід спрямовано на зниження навантаження на суди за рахунок зменшення технічної роботи та заохочення до використання загальнодоступного електронного файлу (п. 11).

Конституційна палата оцінювала положення цього закону в аспекті ст. 12(1) Конституції, яка вимагає, серед іншого, рівності у законотворчості, що не передбачає абсолютної рівності, але допускає різне ставлення, якщо існує законна мета і різне ставлення саме по собі є пропорційним; ці положення вважаються порушеними, якщо до осіб, які перебувають в однаковій ситуації, ставляться по-різному (п. 50).

За наслідком розгляду цієї справи Конституційна палата дійшла висновку, що додаток 1 Закону про державний збір розрізняє осіб, які подають заяву до суду через веб-сайт, та осіб, які подають заяву з тією ж самою ціною позову іншим способом, а тому має місце порушення фундаментального права на рівність, викладеного в ст. 12(1) Конституції (п. 54).

Конституційна палата погодилась з тим, що залежність розміру судового збору від способу звернення до суду може сприяти електронному спілкуванню та спонуканню судів ширше використовувати цифровий файл, однак не можна припускати, що найширше можливе використання публічної електронної справи сприятиме процесуальній економії, доки у цивільних справах зберігається паралельно паперова справа, оскільки

ведення паперової справи неминуче призводить до масового роздрукування судами електронних документів. З огляду на зазначене, міркування про те, що, хоча подача документів через публічну систему електронного діловодства допомагає скоротити деякі технічні операції, вона водночас збільшує кількість інших робочих процесів подібного характеру (п. 60).

Конституційна палата також додала, що поки публічне електронне подання не є настільки зручним для користувача, наскільки це можливо, або поки сторони ще не звикли до його використання, фінансовий тиск не є помірним засобом правового захисту, оскільки це суперечить деяким фундаментальним засадам верховенства права; таке серйозне втручання у фундаментальні права не може бути виправдане метою сприяння інформаційній системі, яка лише запроваджується; нерівність у здійсненні основних прав на доступ до суду та на апеляцію та важливість втручання в основні права на доступ до суду та на апеляцію посилюються ступенем втручання в основне право на власність, спричинене через ставки зборів, які змінюються залежно від способу доступу до суду (п. 71).

З огляду на вищезазначене, Конституційна палата дійшла висновку, що ставки судового збору залежно від способу подання заяви не є пропорційними в цій справі, та оголосила п 57 (1) і (15) і Додаток 1 такими, що суперечить низці норм Конституції та є недійсними (п. п. 74-75) [].

Необхідно зауважити, що аналогічна за змістом норма передбачена у ч. 3 ст. 4 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якої при поданні до суду процесуальних документів, передбачених частиною другою цієї статті, в електронній формі – застосовується коефіцієнт 0,8 для пониження відповідного розміру ставки судового збору. Частину 3 було включено до ст. 4 вищезазначеного Закону на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII [], що пов'язано із запровадженням в Україні Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, підсистемою якої є Електронний суд. Відповідно, пониження ставки судового збору за подання документів до суду в електронній формі обґрунтовано поступовим впровадженням Електронного суду та вчинення всіх процесуальних дій через засоби електронного зв'язку з відповідними механізмами ідентифікації та безпеки [].

Отже, такий підхід до диференціювання ставки судового збору, залежно від подання процесуальних документів в електронній або паперовій формах, може бути оцінений неоднозначно.

Повертаючись до питання про звільнення від сплати судового збору, зменшення його розміру або надання права на відстрочення чи розстрочення в його сплаті з огляду на фінансове становище заявника та в аспекті забезпечення рівності учасників справи, необхідно зазначити, що у національній судовій практиці це питання вирішується неоднаково, залежно від конкретних доказів, долучених заявником клопотання на підтвердження складності фінансового стану або наявності інших підстав, які дають суду можливість задовольнити повністю або частково відповідне клопотання таким чином, щоб це узгоджувалося з положеннями законодавства.

Так, в одних випадках ВС відмовляє у задоволенні відповідного клопотання, залишаючи касаційну скаргу без руху та надаючи скаргнику строк на виконання вимог ухвали про виправлення недоліків касаційної скарги, зокрема шляхом долучення документа, що підтверджує сплату судового збору або право на звільнення від його сплати, зменшення суми судового збору чи надання відстрочення або розстрочення в його сплаті [;], в інших випадках ВС наголошував на важливості ґрунтовного дослідження судами обставин, якими особа мотивує своє скрутне матеріальне становище та клопотання про звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, відстрочення або розстрочення його сплати в аспекті забезпечення права на доступ до суду, що включає право на апеляційне та, у визначених законом випадках, – касаційне оскарження [].

Наприклад, залишаючи касаційну скаргу позивача без руху у справі № 344/5632/17, ВС в ухвалі від 13 жовтня 2022 р. зазначив, що зі змісту ст. ст. 1 та 2 Закону України «Про судовий збір» вбачається, що судові витрати – це передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи.

Суд також звернув увагу, що саме на заявника покладається обов'язок щодо доведення фактів, необхідних для звільнення (відстрочення, розстрочення) від сплати судового збору; обов'язок сплатити судові збори, встановлений відповідно до закону, має законну мету, а тому, за загальним правилом, не визнається судом непропорційним чи накладеним свавільно; застосовані згідно із законом процесуальні обмеження у формі обов'язку сплатити судовий збір, за загальним правилом, не зменшують для заявника можливості доступу до суду та не ускладнюють йому цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права.

Оскільки на підтвердження складного майнового стану та відсутності доходів скаржником до матеріалів касаційної скарги жодних доказів не додано, а такими доказами можуть слугувати, зокрема, довідка органу Пенсійного фонду України про розмір виплаченої пенсії за попередній календарний рік та довідка органу доходів і зборів про відсутність інших доходів за попередній календарний рік, ВС залишив касаційну скаргу без руху, запропонувавши скаржнику подати відповідні докази або сплатити судовий збір за подання касаційної скарги [].

Так само в ухвалі від 30 вересня 2019 р. у справі № 725/5266/18, в якій вирішувалося питання про задоволення клопотання скаржниці про зменшення судового збору за подання касаційної скарги, ВС відхилив клопотання про зменшення суми судового збору за подання касаційної скарги. В обґрунтування цього клопотання скаржниця зазначила, що за попередні декілька років не отримувала доходу, а проживає за рахунок підсобного господарства та допомоги, яку надають діти. На підтвердження свого майнового стану скаржниця надала відомості з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків про суми виплачених доходів станом, зокрема про відсутність інформації про доходи за визначений період, а також відомості про рух коштів по картковому рахунку в незначному розмірі.

Проте ВС не прийняв до уваги подані докази та відмовив у задоволенні заявленого клопотання про зменшення суми судового збору, зазначивши, що за конкретних обставин справи майновий стан скаржниці не може оцінюватися виключно за фактом відсутності в Державному реєстрі фізичних осіб-платників податків інформації про виплачені їй доходи за відповідний період, а також за відомостями про рух коштів по картковому рахунку, оскільки вказані обставини в сукупності із неможливістю фізичної особи такий тривалий період часу залишатися без засобів до існування може свідчити про наявність заощаджень отриманих від попередньої діяльності або доходів, які не обліковуються у вказаному реєстрі. Крім того, ВС врахував, що в матеріалах доданих до касаційної скарги відсутні відомості про непрацездатність скаржниці, а також про відсутність в неї нерухомого та цінного рухомого майна, що може впливати на оцінку майнового стану [].

Разом з тим, у постанові від 31 липня 2019 р. у справі № 821/1896/15-а ВС наголосив, що спроможність фізичних осіб сплатити судовий збір у спорах із суб'єктами владних повноважень має детально перевірятися судами.

У цій справі позивач оскаржив до суду касаційної інстанції ухвалу суду апеляційної інстанції, якою апеляційну скаргу повернуто скаржнику внаслідок несплати останнім судового збору; цією ж ухвалою суд апеляційної інстанції відмовив у задоволенні клопотання скаржника про звільнення від сплати судового збору.

ВС у постанові від 31 липня 2019 р. у справі № 821/1896/15-а, перевіряючи дотримання судом апеляційної інстанції норм процесуального, зазначив, що зі змісту ст. 8 Закону України «Про судовий збір» вбачається, що визначення майнового стану сторони є оціночним і залежить від доказів, якими обґрунтовується рівень її майнового стану; якщо залежно від рівня майнового стану сторона позбавлена можливості сплатити судовий збір, то такі обставини є підставою для відстрочення або розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення сторони від сплати.

Зі змісту оскаржуваної ухвали суду апеляційної інстанції, ВС було встановлено, що про залишення апеляційної скарги без руху, суд послався на відсутність підстав для звільнення від сплати судового збору, передбачених Законом України «Про судовий збір», однак ухвала суду не містить правової оцінки тих обставин (аргументів), які позивач зазначив у клопотанні про звільнення від сплати судового збору, а саме – у зв'язку із скрутним матеріальним становищем, оскільки позивач є пенсіонером, який отримує мінімальну пенсію, з якої пенсійний фонд утримує 20 % на погашення переоплати.

ВС наголосив, що суд апеляційної інстанції фактично не дослідив обставин, зазначених скаржником, і формально послався на те, що наведені в клопотанні обставини не свідчать про наявність підстав для звільнення скаржника від сплати судового збору; не вказав, які саме обставини і докази на підтвердження рівня майнового стану має надати позивач з огляду на те, що оцінку таким доказам надає саме суд за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні.

Крім того, у постанові 31 липня 2019 р. у справі № 821/1896/15-а, ВС сформував правовий висновок, відповідно до якого суди повинні вказувати, які конкретно докази заявник має надати на підтвердження факту свого незадовільного майнового стану, у разі якщо наданих доказів недостатньо або вони не є належними; вподальшому суди повинні надати їм належну оцінку та прийняти вмотивоване рішення, враховуючи, зокрема, суть спору, статус особи заявника, обставини, що призвели до неможливості сплатити судовий збір [].

Окремо необхідно звернути увагу на судову практику застосування ст. 5 Закону України «Про судовий збір».

З цього приводу, передусім, варто згадати Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 28 листопада 2013 р. № 12-рп/2013, в якому вирішувалося питання про поширення положення п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» про звільнення від сплати судового збору на організації колективного управління майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав у разі їх звернення до суду із заявою щодо захисту майнових прав та інтересів суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав.

Вирішуючи це питання, КСУ у п. 2.3 мотивувальної частини Рішення зазначив, що судовий захист майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав організаціями колективного управління передбачає їх звернення до відповідного судового органу з метою поновлення чи визнання майнових прав зазначених суб'єктів, якщо ці права порушені, не визнаються чи оспорується. Таке звернення до суду пов'язане з необхідністю сплати судового збору, що впливає на можливість доступу особи до правосуддя та отримання нею судового захисту, гарантованого ст. 55 Конституції України.

КСУ також звернув увагу, що гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірною судового збору для осіб, які звертаються до суду. Отже, сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів є складовою доступу до правосуддя, який є елементом права особи на судовий захист, гарантованого ст. 55 Конституції України (п. 2.3 мотивувальної частини Рішення).

Оскільки серед суб'єктів, передбачених у п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», які звільняються від сплати судового збору, визначені державні органи, підприємства, установи, організації, відтак, на підставі системного та логіко-граматичного аналізу словосполучення «державні органи, підприємства, установи, організації», що використовується в п. 7 ч. 1 ст. 5 вищезазначеного Закону, КСУ дійшов висновку, що означення «державні» характеризує логічно пов'язані однорідні означувані слова «органи», «підприємства», «установи», «організації». Саме в такому контексті наведене словосполучення є лексично і граматично завершеним.

Таким чином, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору звільняються лише державні органи і державні підприємства, установи та організації, які звернулися до суду із заявами щодо захисту прав та інтересів інших осіб у випадках, передбачених законодавством. З огляду на таке, КСУ дійшов висновку, що на організації колективного управління як юридичних осіб приватного права не поширюється зазначене положення Закону (п. 2.5 мотивувальної частини Рішення) [].

Стосовно інших категорій осіб, на яких поширюються пільги, визначені ст. 5 Закону України «Про судовий збір», доцільно навести справу № 460/713/21, в якій позивачем оскаржувалася ухвала суду апеляційної інстанції, якою апеляційну скаргу повернуто заявнику у зв'язку з несплатою останнім судового збору. Розглядаючи цю справу, у постанові від 17 грудня 2021 р. ВС зазначив, що з доданих до апеляційної скарги доказів встановлено, що позивачка є дружиною померлого громадянина із числа ліквідаторів категорії 1, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою та членом сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, що підтверджується посвідченням.

Суд звернув увагу, що згідно із п. 8 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи, а ст. 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» встановлено, що до членів сімей загиблих (тих, які пропали безвісти) військовослужбовців належать, зокрема, один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні; відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі – громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Однак, вказана пільга не поширюється на дружину померлого громадянина із числа ліквідаторів категорії 1.

Разом з тим, ВС звернув увагу, що згідно із наданого посвідчення дружини померлого громадянина із числа ліквідаторів категорії 1, смерть якого пов'язана з Чорнобильською катастрофою, вбачається, що пред'явник посвідчення має право на пільги і компенсації, передбачені ч. 2 ст. 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Водночас зазначена стаття не передбачає пільги щодо сплати судового збору.

На цій підставі ВС дійшов висновку про відсутність підстав для звільнення позивачки від сплати судового збору на підставі п. 10 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір».

Однак, ВС зазначив, що при перевірці апеляційної скарги на відповідність вимогам ст. 296 КАС України судом апеляційної інстанції не враховано, що позивачка є членом сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, що підтверджується посвідченнями, яке було долучено до апеляційної скарги та до клопотань про звільнення від сплати судового збору. Тобто, позивачка як член сім'ї померлого ветерана війни відповідно до положень п. 8 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» звільняється від сплати судового збору.

З огляду на зазначене, ВС вказав на помилковість висновків суду апеляційної інстанції про те, що доказів наявності у позивачки статусу особи, визначеної у ст. 5 Закону України «Про судовий збір» або існування будь-яких інших передбачених законодавством підстав для звільнення від сплати судового збору нею суду не надано та безпідставно повернув апеляційну скаргу [].

Аналогічних висновків дійшов ВС, переглядаючи у касаційному порядку справу № 420/18798/21, в якій позивач оскаржував ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги з огляду на несплату судового збору за подання такої скарги. Позивач вважав, що він звільнений від сплати судового збору на підставі п. 13 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», на підтвердження чого надав суду апеляційної інстанції заяву про звільнення від сплати судового збору та копію посвідчення, згідно з яким він має право на пільги, встановлені законодавством України для ветеранів війни – учасників бойових дій.

Вирішуючи питання про правильність застосування судом апеляційної інстанції положень ст. 5 Закону України «Про судовий збір», ВС у постанові від 5 травня 2022 р. звернув увагу, що відповідно до положень п. 13 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав. Разом з тим, зазначена норма має бланкетний характер та не містить вичерпного переліку справ, у яких учасники бойових дій та прирівняні до них особи звільняються від сплати судового збору.

Оскільки правовий статус ветеранів війни, забезпечення створення належних умов для їх життєзабезпечення та членів їх сімей встановлені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у ст. 12 цього Закону визначений перелік пільг учасникам бойових дій та особам, прирівняним до них, а ст. 22 цього ж Закону передбачено, що особи, на яких поширюється його дія, отримують безоплатну правову допомогу щодо питань, пов'язаних з їх соціальним захистом, а також звільняються від судових витрат, пов'язаних з розглядом цих питань, ВС дійшов висновку про те, що вирішуючи питання про стягнення судового збору з особи, яка має статус учасника бойових дій (прирівняної до нього особи), для правильного застосування норм п. 13 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» суд має враховувати предмет та підстави позову; перевіряти чи стосується така справа захисту прав цих осіб з урахуванням положень ст. ст. 12, 22 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

З матеріалів цієї справи було встановлено, що позивач має статус учасника бойових дій, що підтверджується посвідченням, а предметом спору є рішення міськради про відмову у наданні позивачу дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність, тобто, у цій справі до суду позивач звернувся з метою захисту свого права на отримання земельної ділянки.

З огляду на те, що зі змісту п. 14 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» вбачається, що законом встановлено переваги учасникам бойових дій перед іншими особами у земельних правовідносинах, тому ВС вказав, що право на отримання земельної ділянки входить до переліку законних прав учасника бойових дій, зокрема позивача, відтак, спір у вказаній справі можна вважати таким, що стосується соціального захисту позивача, та, відповідно позивач звільняється від сплати судового збору за розгляд цієї справи в судах усіх інстанцій на підставі п. 13 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [].

Спірним було питання щодо наявності підстав для звільнення особи від сплати судового збору також у справі № 637/909/21, в якій заявниця, звертаючись до суду першої інстанції із заявою про визнання особи недієздатною та встановлення над нею опіки, подала також клопотання про звільнення її від сплати судового збору відповідно до ч. 2 ст. 299 ЦПК України, п. п. 5 та 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», оскільки вона є законним представником особи, про визнання недієздатною якої просить.

Однак, суд першої інстанції залишив її заяву без руху та у подальшому повернув заявнику. З такими висновками погодився суд апеляційної інстанції, вказавши, що за змістом ч. 2 ст. 299 ЦПК України на рахунок держави у справах про визнання фізичної особи недієздатною відносяться саме витрати, пов'язані з розглядом справи, тобто ті, що зазначені в ч. 3 ст. 133 ЦПК України, а не визначений до сплати в ч. 1 ст. 133 ЦПК України судовий збір. За висновком судів першої та апеляційної інстанцій, Законом України «Про судовий збір» не передбачено звільнення від сплати судового збору за подання до суду відповідної заяви.

Разом з тим, з вищенаведеними висновками не погодився ВС, який у постанові від 14 грудня 2022 р. задовольнив касаційну скаргу заявниці, скасував відповідні ухвали суду першої інстанції та постанову суду апеляційної інстанції та передав справу для продовження розгляду до суду першої інстанції.

При цьому, Суд здійснив розширене тлумачення ч. 2 ст. 299 ЦПК України, відповідно до якої судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави, та дійшов висновку про те, що на рахунок держави у справах окремого провадження про визнання фізичної особи недієздатною відносяться всі судові витрати – як судовий збір, так і витрати, пов'язані з розглядом справи, що узгоджується з правилом,

ВС також зазначив, що набрання чинності Законом України від 22 травня 2015 р. № 484-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору», яким виключено п. 9 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», згідно з яким судовий збір не справлявся за подання до суду заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, не може бути підставою для стягнення із заявниці судового збору за подання такої заяви, оскільки таке правило передбачено в ч. 2 ст. 299 ЦПК України [].

У постанові від 14 грудня 2022 р. у справі № 637/909/21 ВС також нагадав, що в разі, коли буквально тлумачення норми права не дає однозначної відповіді на те, чи має особа певне право, повинно бути застосовано системне тлумачення норм права [].

Особливо складним у судовій практиці є питання щодо застосування ст. 8 Закону України «Про судовий збір», яка визначає підстави та порядок надання відстрочення та розстрочення сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати.

Зокрема, одним із спірних є питання про те, чи можуть інші учасники справи, крім позивача, а саме – відповідач та треті особи подавати клопотання на підставі ст. 8 Закону України «Про судовий збір» [].

Причому у судовій практиці з цього приводу склалася певна неоднозначність, оскільки в одному випадку ВС вказував, що зі змісту ст. 8 Закону України «Про судовий збір» вбачається, що питання щодо можливості відстрочення, розстрочення, звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру стосується тільки особи позивача у справі (наприклад, ухвали ВС від 8 грудня 2022 р. у справі № 757/34386/17-ц [], від 13 лютого 2023 р. у справі № 932/779/22 [], від 16 лютого 2023 р. у справі № 608/2667/20 [] та від 21 лютого

2023 р. у справі № 522/11079/21 [1]), але в іншому – ВС доходив висновку, що положення вищезазначеної норми права поширюють свою дію й на інших учасників справи, зокрема відповідача та третю особу (наприклад, ухвали ВС від 21 лютого 2018 р. у справі № 150/238/17 [2] та від 16 квітня 2018 р. у справі № 161/9998/17 [3]).

Намагаючись привести судову практику щодо порядку застосування ст. 8 Закону України «Про судовий збір» до єдності, ВС, переглядаючи справу № 924/57/19, вирішив передати цю справу на розгляд ВП ВС, про що постановив ухвалу від 29 березня 2023 р., вказавши на необхідність вирішення питання про здійснення відступу від правового висновку ВС, викладеного в ухвалях від 8 грудня 2022 р. у справі № 757/34386/17-ц, від 13 лютого 2023 р. у справі № 932/779/22, від 16 лютого 2023 р. у справі № 608/2667/20 та від 21 лютого 2023 р. у справі № 522/11079/21 [4].

Проте, ВП ВС в ухвалі від 9 травня 2023 р. дійшла висновку про відсутність підстав для розгляду справи № 924/57/19 ВП ВС та повернула цю справу для розгляду ВС у складі колегія суддів, вказавши, що ВС в ухвалі від 6 березня 2023 р. [5] самостійно вирішив, винесене на розгляд ВП ВС питання сплати судового збору скажником за подання касаційної скарги, а тому ВП ВС не може повторно розглянути клопотання скажника [6].

Зокрема, в ухвалі від 29 березня 2023 р. у справі № 924/57/19, відстоюючи підхід, відповідно до якого ст. 8 Закону України «Про судовий збір» поширюється й на інших учасників справи, а саме – відповідача та третіх осіб, ВС зазначив, що однією з основних засад (принципів) судочинства є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в ч. 1 ст. 55 Конституції України; ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного ч. 1 ст. 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав (абз. 1 пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012).

ВС також наголосив, що запропонований підхід, за яким дія ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» в частині сплати судового збору за подання до суду апеляційної чи касаційної скарги поширюється лише на позивачів, безпосередньо впливає на можливість реалізації права на судовий захист, адже така обставина, як, наприклад, скрутний майновий стан, може виникнути і у фізичних осіб, які мають інший процесуальний статус, зокрема, бути відповідачами чи третіми особами; використання у конструкції ст. 8 Закону України «Про судовий збір» словосполучення «майновий стан сторони» означає, що законодавець не мав на меті поставити у привілейоване (пільгове) становище лише позивачів порівняно з фізичними особами, які мають інший процесуальний статус.

З огляду на викладене, ВС дійшов висновку, що підхід щодо застосування положень ст. 8 Закону України «Про судовий збір», зокрема щодо наслідків перебування фізичних осіб у такому фінансовому стані, що розмір судового збору перевищує 5 відсотків розміру їх річного доходу, з огляду на процесуальний статус особи, явно суперечитиме основним принципам судочинства та положенням Основного Закону України [7]

При цьому, на противагу вищенаведеному підходу, аргументуючи можливість застосування ст. 8 Закону України «Про судовий збір» виключно до особи позивача, ВС здійснював буквально тлумачення положень цієї норми, а саме – застосування у п. п. 1 та 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» такої конструкції, як «... розміру річного доходу позивача», «позивачами є ...» [8].

Таким чином, питання про те, чи поширює свою дію ст. 8 Закону України «Про судовий збір» на інших учасників справи, крім позивача, залишається остаточно не вирішеним у судовій практиці, з огляду на існування розбіжностей у правових висновках ВС з цього питання.

Ще одним спірним питанням в аспекті застосування положень ст. 8 Закону України «Про судовий збір» є можливість поширення цієї статті на позивачів – юридичних осіб приватного або публічного права.

Відповідний правовий висновок з цього приводу було сформульовано ВП ВС у постанові від 14 січня 2021 р. у справі № 0940/2276/18, в якій досліджувалося питання про можливість задоволення клопотання

підприємства про звільнення від сплати судового збору, яке обґрунтоване відсутністю коштів на рахунках цього підприємства.

Вирішуючи порушену правову проблему, ВП ВС виходила з того, що ч. 1 ст. 133 КАС України визначає право суду на звільнення, зменшення розміру, відстрочення чи розстрочення сплати судового збору, виходячи із майнового стану сторони, водночас, ст. 8 Закону України «Про судовий збір» конкретизує порядок, умови такого звільнення та коло осіб, які можуть бути звільнені від сплати судового збору.

Із системного аналізу змісту норм зазначеної статті ВП ВС дійшла висновку, що положення п. п. 1 та 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» не поширюються на юридичних осіб, незалежно від наявності майнового критерію (майнового стану учасника справи – юридичної особи), а положення п. 3 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір» можуть бути застосовані до юридичної особи за наявності майнового критерію, але тільки у справах, визначених цим пунктом, тобто предметом позову у яких є захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю.

Оскільки предметом судового розгляду у цій справі не є захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю, тому ВП ВС вказала на відсутність підстав для розгляду апеляційним судом питання про звільнення юридичної особи від сплати судового збору.

За результатом розгляду справи № 0940/2276/18 ВП ВС у постанові від 14 січня 2021 р. виклала правовий висновок про те, що у нормах ч. 2 ст. 132 КАС України відсилання до норм Закону України «Про судовий збір», зокрема до підстав для звільнення від сплати судового збору, визначених ст. 8, передбачене лише щодо питання звільнення від сплати судового збору; це означає, що юридична особа не позбавлена права звернутися із клопотанням про відстрочення або розстрочення сплати судового збору, і суд за результатами розгляду цього клопотання не обмежений у праві на власний розсуд відстрочити або розстрочити таку сплату; прийняти рішення про відстрочення або розстрочення сплати судового збору суд може і з власної ініціативи у тому разі, коли юридична особа звертається із клопотанням про звільнення від сплати судового збору [].

Дискусійним у судовій практиці є також питання щодо можливості звільнення від сплати судового збору, зменшення його розміру або надання відстрочення або розстрочення у його сплаті суб'єктам владних повноважень, крім тих, які звільнені від сплати судового збору на підставі ст. 5 Закону України «Про судовий збір».

Зокрема, на заперечення можливості застосування до суб'єктів владних повноважень положень ст. 8 Закону України «Про судовий збір» наводиться такий аргумент, що звільнення окремих органів державної влади від сплати судового збору не повною мірою узгоджується з п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України, оскільки звільнення від сплати судового збору може розцінюватися як надання окремим державним органам певних процесуальних переваг перед іншими учасниками процесу [].

Натомість, на захист підходу щодо права суду у виняткових випадках звільняти суб'єкта владних повноважень від сплати судового збору, надавати йому відстрочення або розстрочення у його сплаті, можна навести положення ст. 133 КАС України, що визначають право суду на звільнення, зменшення розміру, відстрочення чи розстрочення сплати судових витрат, складовими яких є судовий збір, виходячи із майнового стану сторони.

При цьому КАС України передбачає, що у випадку розгляду судом питання звільнення від сплати судового збору, суд повинен керуватися ст. 8 Закону України «Про судовий збір», яка конкретизує порядок, умови такого звільнення та коло осіб, які можуть бути звільнені від сплати судового збору. Водночас норми ч. 1 ст. 133 КАС України не містять вимог щодо можливості зменшення, звільнення, відстрочення чи розстрочення судового збору виключно у випадках, передбачених ст. 8 Закону України «Про судовий збір».

Разом з тим, у нормах ч. 2 ст. 132 КАС України відсилання до норм Закону України «Про судовий збір», зокрема до підстав для звільнення від сплати судового збору, визначених ст. 8, передбачене лише щодо питання звільнення від сплати судового збору.

Оскільки відстрочення сплати судового збору направлено на забезпечення доступності до правосуддя та реалізацію права таких осіб на судовий захист, в тому числі інтересів держави, то неможливість

забезпечення реалізації суб'єктом владних повноважень права на звернення до суду, включаючи право на апеляційне та, у встановлених законом випадках, касаційне оскарження рішень судів, позбавляє їх можливості реалізовувати свої повноваження щодо захисту суспільних та державних інтересів.

З цього приводу необхідно згадати ухвалу від 24 листопада 2020 р. у справі № 805/430/18-а, в якій ВС зазначив про те, що необхідність захисту інтересів держави прокурором може полягати у забезпеченні права працівників на працю та її оплату, гарантованих ст. 43 Конституції України, у ситуації, за якої орган, уповноважений державою захищати зазначені інтереси, через відсутність коштів на сплату судового збору не може належним чином виконувати свої обов'язки.

У цій ухвалі вирішувалося клопотання позивача про закриття касаційного провадження у справі, відкритого за касаційною скаргою прокурора, поданою в інтересах держави в особі Головного управління Держпраці (ГУ Держпраці). В обґрунтування зазначеного клопотання представник позивача посилався на відсутність у даній справі підстав для представництва прокурором інтересів держави в особі ГУ Держпраці, а заступник прокурора, на думку заявника, не мав права подавати касаційну скаргу без доручення прокурора Донецької області.

З урахуванням обставин цієї справи та поданих позивачем на підтвердження своїх доводів обґрунтувань, ВС зазначив, що невиконання компетентним органом жодних заходів протягом розумного строку після того, як цьому органу стало відомо або повинно було стати відомо про можливе порушення інтересів держави, має кваліфікуватися як бездіяльність відповідного органу; розумність строку визначається судом з урахуванням того, чи потребували інтереси держави невідкладного захисту (зокрема, через закінчення перебігу процесуального строку), а також таких чинників, як: значимість порушення інтересів держави, можливість настання невідворотних негативних наслідків через бездіяльність компетентного органу, наявність об'єктивних причин, що перешкоджали такому зверненню тощо. Отже, за висновком Суду, сам факт незвернення до суду органу, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, через відсутність коштів на сплату судового збору вказує на те, що такий орган неналежно виконує свої повноваження, у зв'язку із чим у прокурора виникають обґрунтовані підстави для звернення до суду з дотриманням вимог, визначених ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [1].

Одним із прикладів надання ВС суб'єкту владних повноважень відстрочення у сплаті судового збору за подання касаційної скарги, є ухвала від 3 серпня 2022 р., в якій, вирішуючи питання про наявність підстав для надання Державній екологічній інспекції України відстрочення щодо сплати судового збору за подання касаційної скарги у справі № 420/2429/20. Задовольняючи це клопотання, ВС виходив з положень ч. 2 ст. 64 Конституції України, відповідно до якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, ст. 55 цієї Конституції України.

Суд також врахував, що в обґрунтування свого клопотання про надання відстрочення у сплаті судового збору Держекоінспекція зазначила про відсутність можливостей здійснити відповідні дії, направлені на сплату судового збору з огляду на запровадження воєнного стану на території України; до клопотання також додано виписки з рахунку, зокрема, по КЕКВ 2800 «Інші поточні видатки», згідно з якими сума, що міститься на рахунку Держекоінспекції, становить 0,00 гривень.

З огляду на вищенаведені конституційні положення ВС врахував, що відповідно до пункту 1 Положення про Державну екологічну інспекцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275, Держекоінспекція є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

У вказаній справі Суд дійшов висновку, що враховуючи введення воєнного стану в Україні, а також те, що скаржником надано докази об'єктивної фінансової неможливості сплатити судовий збір на момент подання касаційної скарги, але заявлено клопотання про відстрочення (відтермінування в часі) сплати судового збору, забезпечуючи при цьому належний баланс між інтересами держави у стягненні судового збору за розгляд справ з одного боку та інтересами заявника щодо можливості доступу до суду в частині права на оскарження судового рішення, передбаченого ст. 129 Конституції України, існують підстави для відстрочення сплати судового збору до моменту ухвалення рішення у справі судом касаційної інстанції [2].

Дещо по-іншому може вирішуватися питання про сплату судового збору прокурорами, оскільки їх становище має особливості з огляду на процесуальний статус як учасника справи.

На це звертають увагу деякі науковці, зазначаючи, що за обставин, коли законодавець виключив органи прокуратури з кола суб'єктів, що звільняються від сплати судового збору, таке звільнення в разі оскарження у справах, в яких суди першої та апеляційної інстанцій прийняли рішення не на користь прокурорів, може розцінюватися як надання їм певних процесуальних переваг перед іншими учасниками процесу. Особливо це стосується позовів, що виникають із господарських правовідносин, які засновані на юридичній рівності їх учасників і в яких прокурори виконують лише представницькі функції [1].

З приводу встановлення прокурорам переваг перед іншими учасниками процесу в питанні сплати судового збору сформовано сталу практику ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні у справі «Dombo Beheer B.V. v Netherlands» (заява № 14448/88, п. 33) ЄСПЛ указав, що рівність сторін є одним з елементів ширшого за значенням принципу справедливого судового розгляду і це означає, що кожній зі сторін надана розумна можливість викласти свою позицію в умовах, які не ставлять одну з них у суттєво невідгідне становище щодо протилежної сторони [2].

Крім того, у п. п. 68 та 69 рішення у справі «Stankiewicz v. Poland» (заява № 46917/99) ЄСПЛ наголосив, що органи прокуратури заздалегідь мають привілейоване становище в питанні сплати судового збору; у будь-якому разі працівники органів прокуратури мають спеціальні знання у сфері права та мають доступ до фінансових ресурсів, які суттєво перевищують ті, що доступні приватній особі; подібні привілеї можуть бути виправдані з точки зору захисту правопорядку, однак ними не слід користуватися з метою поставити одну зі сторін процесу в завідомо невідгідне становище стосовно органів прокуратури [3].

Разом з тим, варто звернути увагу на рішення Суду ООН від 4 лютого 1997 р. у справі «Анні Аарела та Юні Наккаларві проти Фінляндії», в якій було акцентовано увагу на тому, що принцип процесуальної рівності сторін, визнаний законодавством багатьох країн (Австрія, Німеччину, Норвегія та Швеція), поширюється у тому числі на правило, відповідно до якого сторона, не на користь якої винесено судові рішення, зобов'язана компенсувати судові витрати стороні, на користь якої ухвалено судові рішення у справі; дія цього принципу не залежить від того, чи є сторони приватними особами або органами публічної влади, що обґрунтовано необхідністю уникнення непотрібних судових процесів та затримок [4].

Отже, питання щодо звільнення суб'єктів владних повноважень, не зазначених у ст. 5 Закону України «Про судовий збір», від сплати судового збору, зменшення його розміру або надання відстрочення чи розстрочення в його сплаті, має вирішуватися судами з урахуванням всіх обставин справи, процесуального статусу відповідного учасника справи та застосовуватися у крайніх та виключних випадках, коли об'єктивна неспроможність суб'єкта владних повноважень сплатити судовий збір перешкоджає у реалізації його повноважень у сфері захисту суспільного чи публічного інтересу, тобто інтересу значної кількості осіб у таких важливих сферах як захист екологічної безпеки, життя та здоров'я людини, охорона культурної спадщини тощо.

Досліджуючи проблемні питання, пов'язані зі сплатою судового збору, важливо звернути увагу, що у судовій практиці одним з таких них є розрахунок розміру судового збору в окремих категоріях спорів.

Наприклад, у постанові від 5 травня 2022 р., переглядаючи у касаційному порядку справу № 520/9769/19, ВС вирішував питання щодо особливості сплати судового збору за звернення із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення.

У цій справі позивач оскаржив до ВС ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги внаслідок ненадання заявником до суду документу про сплату судового збору чи доказів наявності пільг по його сплаті. При цьому скаргник вважав, що Законом України «Про судовий збір» не передбачено вимоги щодо сплати судового збору за звернення із заявою в порядку ст. 382 КАС України (щодо встановлення судового контролю за виконанням судового рішення).

ВС підтримав доводи скаргника, оскільки зі змісту ст. 4 Закону України «Про судовий збір» вбачається, що розміри ставок судового збору залежать від характеристики об'єкта справляння – позовна заява, скарга чи інша заява (у деяких випадках – у поєднанні з характеристикою суб'єкта, який звертається до суду), однак,

приписами цієї статті не передбачено ставки судового збору за звернення із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення.

З огляду на це, ВС дійшов висновку, що за відсутності законодавчо встановлених ставок судового збору за звернення до суду із заявою про встановлення контролю за виконанням судового рішення, на позивача не поширюється обов'язок сплати судового збору за звернення до суду з такою заявою, а тому, відповідно, і з апеляційною скаргою на ухвалу суду першої інстанції, прийнятої за результатами її розгляду [].

В іншій постанові від 3 червня 2021 р. у справі № 9901/41/21, ВП ВС, переглядаючи в апеляційному порядку ухвалу ВС від 12 березня 2021 р., якою позовну заяву було повернуто позивачу, дійшов висновку про необхідність задоволення апеляційної скарги позивача та направлення справи для продовження розгляду до ВС як суду першої інстанції [].

Зокрема, ВП ВС встановила, що вимоги ухвали ВС від 1 березня 2021 р. про залишення позовної заяви позивача без руху в частині сплати судового збору не можна віднести до таких, які є однозначними і безсумнівними для виконання, оскільки Суд у цій ухвалі констатував необхідність надання позивачем документа про сплату судового збору у встановленому порядку і розмірі або документа, який підтверджує підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону, з урахуванням відповідної кількості уточнених позовних вимог, проте ВС не розрахував конкретного розміру судового збору, який належить сплатити. З урахуванням такого, позивач у встановлений строк на виконання вимог указаної ухвали ВС надіслав заяву з уточненими позовними вимогами та долучив до заяви документ про сплату судового збору в розмірі 2270 грн. Проте ВС повернув позивачу позовну заяву, вказавши про фактичне невиконання останнім вимог ухвали від 1 березня 2021 р.

На підставі викладеного ВП ВС зазначила, що в разі коли суд не визначив точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити), а позивач сплатив цей платіж у розмірі, який вважав правильним і таким, що відповідає розміру платежу, який йому фактично дозволив визначити суд на власний розсуд, але не точній сумі судового збору, зазначеній судом, то в такому випадку суд мав би (щонайменше) виконати вимоги процесуального закону, визначити конкретну суму судового збору й надати позивачу (повторно) час для виконання вимоги суду в цій частині; залишення позовної заяви без розгляду за описаних обставин не можна визнати прийнятним [].

До подібного висновку дійшов ВС у постанові від 13 серпня 2021 р. у справі № 440/5178/20, зазначивши, що правильне нарахування суми судового збору є однією з гарантій захисту права особи на звернення до суду.

У цій справі суд першої інстанції своєю ухвалою позовну заяву залишив без руху, у зв'язку з її невідповідністю вимогам ст. ст. 160, 161 КАС України та запропонував позивачу усунути недоліки протягом десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху, а саме, доплатити судовий збір у розмірі 1 000 гривень. У подальшому ухвалою суду першої інстанції, залишеною без змін постановою суду апеляційної інстанції, позовну заяву повернуто особі, яка її подала.

Позивач вважав, що суди першої та апеляційної інстанцій здійснили неправильний розрахунок суми судового збору, необхідної до сплати за позовну вимогу про відшкодування шкоди, заподіяної протиправним рішенням, дією або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень.

Надаючи правову оцінку наведених доводів позивача, ВС виходив з того, що об'єкти справляння судового збору з розподілом на ті, за які судовий збір сплачується, і ті, за які цей збір не сплачується, визначені Законом України «Про судовий збір». У цій справі підставою для звільнення від сплати судового збору за подання позову позивачем визначено п. 13 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», згідно з яким судовий збір не справляється за подання позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особою незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень.

З огляду на вищезазначене, ВС дійшов висновку, що позовну вимогу про відшкодування шкоди, заявлену в адміністративному судочинстві, обов'язково зумовлює вимога про вирішення публічно-правового спору (наприклад визнання протиправними рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень); у зв'язку з цим позовна вимога про відшкодування шкоди (на відміну від вимоги, яка її зумовлює) не є об'єктом, за який сплачується судовий збір [].

Разом з тим, в іншій ухвалі від 17 листопада 2022 р., вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження у справі № 380/25725/21, в якій позивач оскаржував рішення судів першої та апеляційної інстанцій у частині, що стосувалася стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень шкоди, заподіяної неправомірним рішенням останнього, ВС вказав на необхідність повної сплати скаргником судового збору відповідно до пп. 3 п. 3 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір», зокрема у розмірі 200 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, але не більше 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Також Суд врахував положення ч. 3 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» щодо застосування коефіцієнту 0,8 для пониження відповідного розміру ставки судового збору за подання процесуальних документів, передбачених частиною другою цієї статті, в електронній формі.

Виходячи з цього, ВС розрахував конкретну суму судового збору за подання касаційної скарги та залишив касаційну скаргу позивача без руху, надавши строк для усунення недоліків касаційної скарги, зокрема шляхом сплати судового збору [].

Таким чином, хоча під час вирішення питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, визначенням його розміру, включаючи вирішення клопотання учасників справи про його зменшення, надання відстрочення або розстрочення у сплаті судового збору, в національній судовій практиці існують певні розбіжності, однак, в цілому, такі питання вирішуються з урахуванням конституційних засад правосуддя, зокрема доступу до судового захисту, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (ст. ст. 55 та 129 Конституції України).

Разом з тим, у наукових колах та серед самих суддів триває дискусія з приводу необхідності удосконалення положень законодавства, що регулює питання, пов'язані зі сплатою судового збору.

Зокрема, проблема підвищення Україною ефективності судового процесу піднімалася ще у 2015 р. та відповідно до вимог положення п. п. «б» п. 35 Меморандуму про економічну та фінансову політику згідно з узятими зобов'язаннями [], було здійснено подвоєння доходів від судового збору згідно зі змінами, внесеними до Закону України «Про судовий збір», які набули чинності 1 вересня 2015 р. [].

Водночас, питання про підвищення деяких ставок судового збору постало під час обговорення суддями ВС проблем організації адміністративного судочинства у 2019 р.

Так, Голова Касаційного адміністративного суду у складі ВС М. Смокович зауважив, що підвищення ставок судового збору вимагають не лише реалії сьогодення, але й деякі міжнародні організації, наприклад, Міжнародний валютний фонд, які зазначають, що судочинство повинно здійснюватися фактично за рахунок тих, хто потребує відповідних послуг. М. Смокович висловив думку про те, що ставки судового збору у сфері здійснення адміністративного судочинства необхідно визначити окремою нормою, зокрема, передбачивши, що у таких справах, де громадянин судиться з державою, не треба брати такі ж кошти, як тоді, коли громадяни судяться між собою; у той же час необхідно переглянути пільги державних органів в адміністративних спорах [].

У продовження теми необхідно зазначити, що у Верховній Раді України наразі зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань діяльності Національного банку України» від 21 січня 2023 р. реєстр. № 8393, в якому ст. 10 Закону України «Про судовий збір» пропонується доповнити положеннями про те, що у справах, в яких судовий збір за подання до суду юридичною особою позовної заяви майнового характеру сплачувався в розмірі, що перевищував 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна позовна заява подавалась до суду, за подання до суду апеляційної, касаційної скарги на рішення суду судовий збір розраховується від ставки 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна позовна заява подавалась до суду [].

У Пояснювальній записці до цього законопроекту необхідність його ухвалення обґрунтована тим, що запропоновані зміни спрямовані на унормування питання та оптимізацію розміру судового збору, що має сплачуватись за подання до суду апеляційної, касаційної скарги на рішення суду, яке було прийнято у період відсутності у законодавстві граничної суми у сплаті судового збору. Такі пропозиції громадськістю були

сприйняті неоднозначно з огляду на те, що вони розраховані, головним чином, на зниження фінансового тягаря для окремих суб'єктів [].

До того необхідно звернути увагу на підготовку Кабінетом Міністрів України законопроекту, спрямованого на подолання проблеми надмірної тривалості судових розглядів, яким пропонується, зокрема надати позивачу (заявнику, скаржнику) права подати заяву про повернення з державного бюджету судового збору, сплаченого ним при поданні позову (заяви, апеляційної чи касаційної скарги), у разі порушення суддею строків розгляду справи, встановлених законом [].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

1. Судовий збір (court fees) – це обов'язковий грошовий платіж на користь суду, який зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України та сплачується учасниками справи у встановлених законом випадках та розмірах за розгляд судом позову, апеляційної та касаційної скарги, інших процесуальних документів або за вчинення судом окремих процесуальних дій, крім випадків звільнення (зменшення) від сплати судового збору, визначених законом або судовим рішенням.
2. Метою запровадження судового збору є: часткове покриття витрат Державного бюджету України на забезпечення функціонування судочинства (його незалежності) та, відповідно, гарантування реалізації права особи на справедливий та ефективний судовий захист (доступ до правосуддя); існування гнучкого обмежувального заходу для регулювання доступу до суду, а також захисту суду від перенавантаження у зв'язку з поданням необґрунтованих або безпідставних позовів, апеляційних та касаційних скарг тощо.
3. Обов'язок особи під час звернення до суду сплачувати судовий збір напряму конкурує з такими конституційними гарантіями як доступ до суду та ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів особи, зокрема й у публічно-правових спорах, оскільки такий обов'язок є, по-суті, певною фінансовою перешкодою у реалізації права на доступ до суду; знаходження справедливого балансу між цими «конкуруючими» гарантіями є не тільки завданням законодавця, на якого покладається, зокрема встановлення обґрунтованого розміру ставки судового збору, визначення підстав звільнення (зменшення) від його сплати, але й суду, оскільки до повноважень останнього також віднесено прийняття рішень про задоволення клопотань щодо звільнення (зменшення) від сплати судового збору, відстрочення або розстрочення у його сплаті тощо.
4. Згідно з низкою міжнародних актів гарантія у реалізації права на доступ до суду має забезпечуватися, крім іншого, встановленням справедливого та ненадмірного (стосовно складності, категорії справи та ціни позову) розміру судового збору, а також наданням суду у визначених законом випадках, коли для цього є достатні підстави та необхідність, повноважень щодо зменшення суми судового збору, звільнення від його сплати чи відстрочення або розстрочення в його сплаті.
5. Національні суди наділені окремими дискреційними повноваженнями у питаннях, пов'язаних зі сплатою судового збору, розподілом витрат, понесених сторонами на сплату судового збору, звільненням від сплати судового збору або наданням відстрочення чи розстрочення щодо його сплати, оскільки право визначати наявність або відсутність підстав для надання відстрочення або розстрочення у сплаті судового збору за подання позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги чи за вчинення дій процесуального характеру віднесено компетенції суду за умови дотримання вимог, визначених ст. 8 Закону України «Про судовий збір» та процесуальними кодексами; під час реалізації судового розсуду (дискреції) у питаннях, пов'язаних зі сплатою судового збору, суди мають застосовувати принципи: справедливості, розумності, пропорційності, процесуальної економії, найбільш сприятливого для особи тлумачення закону, забезпечення балансу між інтересами держави у стягненні судового збору та інтересами заявника щодо доступу до суду, легітимних очікувань (врахування звільнення особи від сплати судового збору в суді попередньої інстанції).
6. У процесі застосування вищенаведених принципів під час вирішення судом питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, можуть виникати деякі складнощі, зумовлені наступним: 1) виконанням судом невласливої математичної функції розрахунку сум коштів; 2) витрачання часу на підготовку ухвал про повернення судового збору; 3) існування певного конфлікту між виконанням функції правосуддя (гарантування доступу до суду) при одночасному фінансуванні суду за рахунок надходження коштів від сплати судового збору; 4) неможливість забезпечення єдності судової практики у випадку подання суб'єктом владних повноважень

обґрунтованої касаційної скарги без сплати судового збору (необхідність винесення окремих ухвал); 5) визначення критеріїв стосовно реалізації суддівського розсуду (дискреції) щодо звільнення (зменшення, відстрочення, розстрочення) від сплати судового збору; 6) встановлення судом об'єктивної можливості суб'єкта приватного права сплатити судовий збір.

7. Під час вирішення судом питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, виникає низка проблем практичного характеру, а саме: розрахунок суми судового збору (особливо, за фізичної відсутності, на етапі розгляду питання відкриття відповідного провадження, матеріалів справи у судах апеляційної та касаційної інстанцій); розмежування майнових і немайнових вимог, а також множинності пов'язаних позовних вимог; мотивування звільнення (зменшення) або відмови у звільненні (зменшення) від сплати судового збору (дослідження відповідних доказів поза межами судового процесу), а також застосування критерію надмірний або нерозумний розмір судового збору; прийняття до розгляду позову, апеляційної або касаційної скарги прокурора у випадку неможливості сплати судового збору відповідним суб'єктом владних повноважень; мотивування поновлення або непоновлення пропущеного суб'єктом владних повноважень процесуального строку, зумовленого відсутністю коштів на сплату судового збору (принцип належного урядування); перевірка зарахування суми судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України; звільнення особи від сплати судового збору з огляду на невідповідність закону критерію якості (тлумачення закону на користь особи); здійснення контролю питання стягнення судового збору у випадку відстрочення або розстрочення його сплати; не стимулювання незначного розміру судового збору сторін спору до примирення або медіації (від англ. рівності – посередництва), що є видом альтернативного врегулювання суперечок із залученням посередника; зловживання сторонами процесуальним правом не сплачувати вчасно судовий збір.

8. У судовій практиці України та рішеннях ЄСПЛ сформулювалися деякі підходи до вирішення питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, а саме: 1) держава ставить сплату судового збору як передумову звернення до суду, а тому й судовий збір повинен бути сплачений до подачі позовної заяви до суду; позивач (заявник, скаржник) виконує свій обов'язок щодо сплати судового збору в момент зарахування визначеної Законом України «Про судовий збір» суми до спеціального фонду Державного бюджету України; 2) колізії у правовому регулюванні питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, мають вирішуватися на користь платника судового збору; 3) визначаючи підстави звільнення від сплати судового збору або надання відстрочення чи розстрочення в його сплаті при поданні позовної заяви, апеляційної чи касаційної скарги, суди мають дотримуватися принципу рівності сторін; 4) критерії розумності та справедливості визначення розміру судового збору вважаються дотриманими, якщо відповідна сума судового збору не буде надмірною та не становитиме реальної перешкоди у доступі до суду; 5) під час вирішення судом окремих питань, пов'язаних зі сплатою судового збору (щодо прийнятності доказів сплати судового збору; розподілу витрат на сплату судового збору тощо) необхідно уникати надмірного формалізму, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише формальним, але й реальним.

9. В аспекті визначення критеріїв розумності та справедливості розміру судового збору у співвідношенні з дотриманням принципу рівності учасників справи та забезпеченням доступу до суду, в практиці ЄСПЛ сформувався сталий підхід, відповідно до якого обов'язок щодо сплати судового збору не повинен створювати невинновані обмеження у реалізації права на доступ до суду в такий спосіб або в такій мірі, щоб сама суть права була порушена, однак, це не означає, що держава не має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду; такі обмеження мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а між цією метою і запровадженими заходами має існувати пропорційне співвідношення.

10. ЄСПЛ одноставно стає на захист права особи на доступ до суду, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції; обмеження цього права, зокрема через встановлення обов'язку щодо сплати судового збору, має переслідувати легітимну мету, бути пропорційним та забезпечувати баланс між інтересами держави та приватними інтересами особи; для цього суди мають у кожному конкретному випадку детально вивчати всі доводи заявника та подані на їх підтвердження докази щодо його фінансового становища, яке зумовлює неможливість сплатити судовий збір, надавати належну оцінку такому становищу в аспекті обмежень процесуального законодавства щодо суддівського розсуду (дискреції) з питань звільнення або зменшення суми судового збору, надання відстрочення або розстрочення в його сплаті.

11. У національній судовій практиці існують деякі розбіжності під час тлумачення та застосування положень ст. ст. 5 та 8 Закону України «Про судовий збір», зокрема щодо: 1) можливості звільнення від сплати судового збору, зменшення його розміру або надання відстрочення або розстрочення у його сплаті суб'єктів владних повноважень, крім тих, які звільнені від сплати судового збору на підставі ст. 5 Закону України «Про судовий збір»; 2) наявності в інших учасників справи, крім позивача, а саме – відповідача та третіх осіб, права подавати клопотання про звільнення від сплати судового збору, зменшення його розміру, надання відстрочення чи розстрочення у сплаті судового збору на підставі ст. 8 Закону України «Про судовий збір»; 3) поширення дії ст. 8 Закону України «Про судовий збір» на юридичних осіб приватного права у справах про захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю тощо.

12. Неоднозначність вирішення судами питання про можливість звільнення від сплати судового збору суб'єктів владних повноважень, крім тих, які звільнені від сплати судового збору на підставі ст. 5 Закону України «Про судовий збір», зменшення його розміру або надання відстрочення або розстрочення у його сплаті, ґрунтується на двох різних підходах: з однієї сторони – звільнення окремих органів влади від сплати судового збору не повною мірою узгоджується з п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України, оскільки звільнення від сплати судового збору може розцінюватися як надання окремим суб'єктам владних повноважень певних процесуальних переваг перед іншими учасниками процесу; але з іншої – ст. 8 Закону України та ст. 133 КАС України спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя та реалізацію прав таких осіб на судовий захист, в тому числі інтересів держави та місцевого самоврядування, відтак, неможливість забезпечення реалізації суб'єктами владних повноважень права на звернення до суду, включаючи право на апеляційне та, у встановлених законом випадках, касаційне оскарження рішень судів, позбавляє їх можливості реалізовувати свої повноваження щодо захисту суспільних та публічних інтересів.

13. Питання щодо надання відстрочення чи розстрочення у сплаті судового збору суб'єктам владних повноважень, не зазначених у ст. 5 Закону України «Про судовий збір», має вирішуватися судами з урахуванням всіх обставин справи, процесуального статусу відповідного учасника справи та застосовуватися у крайніх та виключних випадках, коли об'єктивна неспроможність суб'єкта владних повноважень сплатити судовий збір перешкоджає у реалізації його повноважень у сфері захисту суспільних та державних інтересів, тобто інтересів значної кількості осіб, зокрема, у таких важливих сферах як захист екологічної безпеки, життя та здоров'я людини, охорона культурної спадщини тощо.

14. З метою підвищення ефективності правового регулювання питань, пов'язаних зі сплатою судового збору, існує доцільність розглянути можливість внесення деяких змін та доповнень до Закону України «Про судовий збір» і процесуальних кодексів: внести зміни до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» шляхом підвищення, приблизно, вдвічі розміру судового збору, залишивши пільги щодо трудових спорів, спорів щодо захисту соціальних прав, малозначних спорів та спорів за участі малолітніх чи неповнолітніх осіб, а також осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена; скасувати норму, яка передбачає повернення сплаченого судового збору у випадку постановлення Верховним Судом ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження (ст. 7 Закону України «Про судовий збір»); удосконалити ст. 139 КАС України, згідно з якою суд не включає до складу судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами, витрати суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката та сплату судового збору.

Використана література:

Anni Aarela and Jouni Nakkalajarvi v. Finland, HRC Communication № 779/1997 (4 November 1997), UN Doc CCPR/C/73/D/779/1997. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/779-1997.html>.

Case of Ashingdane v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 25.05.1985, № 8225/78. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%228225/78%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-57425%22%5D%7D>].

Case of Balkūnas v. Lithuania: decision of the European Court of Human Rights, 07.07.2020, № 75435/17. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Balk%C5%ABnas%20v.%20Lithuania%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22JUDGMENTS%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-218288%22%5D%7D>].

Case of Beles and others v. the Czech Republic: decision of the European Court of Human Rights, 12.02.2003, № 26746/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22247273/99%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-60750%22%5D%7D>).

Case of Bellet v. France: decision of the European Court of Human Rights, 04.12.1995, № 23805/94. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22Bellet%20v.%20France%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-57952%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22Bellet%20v.%20France%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-57952%22]}).

Case of Čolić v. Croatia: decision of the European Court of Human Rights, 18.02.2022, № 49083/18. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2249083%2F18%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22JUDGMENTS%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-213214%22%5D%7D>).

Case of Cornea v. the Republic of Moldova: decision of the European Court of Human Rights, 22.10.2014, № 22735/07. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%2222735%2F07%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%222001-145717%22%7D>.

Case of Dombo Beheer B.V. v Netherlands: decision of the European Court of Human Rights, 27.10.1993, № 14448/88. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/rus#?%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Dombo%20Beheer%20B.V.%20v%20Netherlands%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-57850%22%5D%7D>}.

Case of Efstathiou and Others v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 11.12.2006, No 36998/02. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76533%22%5D%7D>).

Case of Esim v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights, 17.09.2013, № 59601/09. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%2259601/09%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-126355%22%5D%7D>).

Case of Golder v. The United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 21.01.1975, № 4451/70.
URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%224451%2F70%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-57496%22%5D%7D>).

Case of Kart v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights, 03.12.2009, № 8917/05. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%228917/05%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-96007%22%5D%7D>).

Case of Kreuz v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 12.06.2001, № 28249/95. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2228249/95%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-59519%22%5D%7D>).

Case of Krombach v. France: decision of the European Court of Human Rights, 13.05.2001, № 29731/96. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%22Krombach%20v.%20France%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-59211%22%5D%7D>).

Case of Kutić v. Croatia: decision of the European Court of Human Rights, 01.06.2002, № 48778/99. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%2248778/99%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-60174%22%5D%7D>.

Case of Louli-Georgopoulou v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 16.06.2017, № 22756/09.
URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#/{%22itemid%22:\[%22001-171970%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#/{%22itemid%22:[%22001-171970%22]}).

Case of Lupas and others v. Romania: decision of the European Court of Human Rights, 14.12.2006, № № 1434/02, 35370/02 and 1385/03. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22:%5B%221434/02%22%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22:%5B%22001-78568%22%22%7D>.

Case of Masirevic v. Serbia: decision of the European Court of Human Rights, 11.05.2014, № 30671/08. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2230671%2F08%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-140775%22%5D%7D>).

Case of Menshakova v. Ukraine: decision of the European Court of Human Rights, 08.04.2001, № 377/02. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22377/02%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-98115%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22377/02%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-98115%22]}).

Case of Miragall Escolano and others v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 25.05.2000, № № 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 and 41509/98. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2238366/97%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-59198%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2238366/97%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-59198%22]}).

Case of Nalbant and others v. Turkey: decision of the European Court of Human Rights, 03.05.2022, № 59914/16. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2259914/16%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-216942%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2259914/16%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-216942%22]}).

Case of National Movement ekoglasnost v. Bulgaria: decision of the European Court of Human Rights, 15.12.2020, № 31678/17. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2231678/17%22\],%22itemid%22:\[%22001-206506%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2231678/17%22],%22itemid%22:[%22001-206506%22]}).

Case of Nowinski v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 20.01.2010, № 25924/06. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2225924/06%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-95191%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2225924/06%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-95191%22]}).

Case of Omerovic v. Croatia (№ 2): decision of the European Court of Human Rights, 14.04.2014, № 22980/09. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2222980/09%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-138595%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2222980/09%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-138595%22]}).

Case of Perez de Rada Cavanilles v. Spain: decision of the European Court of Human Rights, 28.10.1998, № 28090/95. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22Perez%20de%20Rada%20Cavanilles%20v.%20Spain%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-58260%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22Perez%20de%20Rada%20Cavanilles%20v.%20Spain%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58260%22]})

Case of Rechul v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 09.07.2020, № 69143/12. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2269143/12%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22\],%22itemid%22:\[%22001-203618%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2269143/12%22],%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22],%22itemid%22:[%22001-203618%22]}).

Case of Roche v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 19.10.2005, № 32555/96. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2232555/96%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-70662%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2232555/96%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-70662%22]}).

Case of Scordino v. the Italy: decision of the European Court of Human Rights, 29.03.2006, № 36813/97. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2236813/97%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-72925%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2236813/97%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-72925%22]}).

Case of Shishkov v. Russia: decision of the European Court of Human Rights, 02.06.2021, № 26746/05. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22Shishkov%20v.%20Russia%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-208245%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22Shishkov%20v.%20Russia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-208245%22]}).

Case of Stanev v. Bulgaria: decision of the European Court of Human Rights, 17.01.2012, № 36760/06. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2236760/06%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-108690%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2236760/06%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-108690%22]}).

Case of Stankiewicz v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 06.04.2006, № 46917/99. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:\[%2246917/99%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-73083%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%2246917/99%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-73083%22]}).

Case of Stoenescu v. Romania: decision of the European Court of Human Rights, 28.02.2023, № 14166/19. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2214166/19%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-223272%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2214166/19%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-223272%22]}).

Case of Tsalkitzis v. Greece: decision of the European Court of Human Rights, 16.11.2006, № 11801/04. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-126029%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-126029%22]}).

Case of Waite and Kennedy v. Germany: decision of the European Court of Human Rights, 18.02.1999, № 26083/94. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2226083%2F94%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-58912%22%5D%7D>).

Case of Walchli v. France: decision of the European Court of Human Rights, 26.10.2007, № 35787/03. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22%3A%5B%222001-81920%22%5D%7D>).

Case of Wells v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 08.10.2008, № 63477/00. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%22Wells%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-87426%22%5D%7D>).

Case of Wesolek v. Poland: decision of the European Court of Human Rights, 13.07.2019, № 65860/12. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2265860%2F12%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22JUDGMENTS%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-193607%22%5D%7D>).

Case of Z and others v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 10.05.2001, № 29392/95. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2229392%2F95%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-59455%22%5D%7D>).

Case of Zubac v. Croatia: decision of the European Court of Human Rights, 05.04.2018, № 40160/12. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%2240160%2F12%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-181821%22%5D%7D>).

Council of Europe European Commission for the efficiency of justice. 2022 Evaluation cycle (2020 data). URL : <https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279>.

Recommendation of the European Committee on Legal Cooperation (CDCJ) CM/Rec(2004)20 the on judicial review of administrative acts, adopted on 15.12.2004 at the 909 meeting of the Ministers' Deputies. URL : <https://rm.coe.int/09000016805dba26>.

Riigilõivuseaduse § 57 lõigete 1 ja 15 ning lisa 1 (alates 1. juulist 2012 kehtivas redaktsioonis) põhiseaduslikkuse kontroll seoses avalduse esitamise viisiga. 10.12.2013, RT I, 31.01.2014, 26. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/131012014026>.

Берназюк Я. О. The types of abuse of procedural rights in administrative judicature: practice of the Supreme court and the European court of human rights (Види зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: практика Верховного суду та Європейського суду з прав людини. Visegrad Journal on Human Rights. 2021. № 4. С. 31-36.

Берназюк Я. О. Ефективність судового рішення в адміністративному судочинстві як складова ефективного правосуддя. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2022, № 2 (87), С. 145-157.

Берназюк Я. О. Конституційні гарантії виконання судового рішення в адміністративному процесі. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2020, № 4(92). С. 200-215.

Берназюк Я. О. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). Офіційний вебсайт Верховного Суду. 2020. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627>.

Берназюк Я. О. Критерії ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів особи у публічно-правових спорах. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 136-141.

Берназюк Я. О. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2021, № 2 (94). С. 13-28.

Берназюк Я. О. Національні та міжнародні стандарти протидії зловживанню процесуальними правами під час вирішення публічно-правових спорів. Право і суспільство. 2021. № 5. С. 301-314.

Берназюк Я. О. Окрема ухвала суду як особливий вид процесуального рішення. *Constitutionalist*. 2022. URL : <https://constitutionalist.com.ua/okrema-ukhvala-sudu-iak-osoblyvyj-vyd-protsesualnoho-rishennia-2/>.

Берназюк Я. О. Офіційне з'ясування всіх обставин у справі як спеціальний принцип адміністративного судочинства. Офіційний вебсайт Верховного Суду. 2022. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_11_04_Bernazuk.pdf.

Берназюк Я. О. Поняття зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві та його вплив на довіру до судової гілки влади. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration. 2021. № 5(17). С. 23-39.

Берназюк Я. О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2021. Вип. 66. С. 135-141.

Берназюк Я. О. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration. 2021. № 3(15). С. 147-162.

Берназюк Я. О. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration. 2022. № 3(21). С. 133-142.

Берназюк Я. О. Процесуальні засоби забезпечення реалізації конституційної гарантії обов'язковості судового рішення в адміністративному судочинстві. Офіційний вебсайт Верховного Суду. 2020. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/924855>.

Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

Данило Гетманцев пропонує змінити правила справляння судового збору у справах на великі суми. Судово-юридична газета. 2023. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/260880-daniil-getmantsev-predlagaet-izmenit-pravila-vzimaniya-sudebnogo-sbora-po-sporam-na-krupnye-summy>.

Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія), схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf.

Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

Зуєвич Л. Чи може завадити судовий збір представництву інтересів держави? Закон і бізнес. 2016. № 15 (1261). URL : <https://zib.com.ua/ua/122900.html>.

Кабмін внесе на розгляд Верховної Ради законопроект, скерований на подолання проблеми надмірної тривалості судових розглядів. Юридична практика. 2022. URL : <https://pravo.ua/kabmin-vnese-na-rozhliad-verkhovnoi-rady-zakonoproiekt-napravlenyi-na-podolannia-problemy-nadmirnoi-tryvalosti-sudovykh-rozhliadiv/>.

Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Лазебний Л. Сама колізія норм щодо обов'язку особи платити судовий збір дає суду підстави для вирішення її на користь особи. Lexinform. 2020. URL : <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/sama-koliziya-norm-shhodo-obov-yazku-osoby-platyty-sudovyj-zbir-daye-sudu-pidstavy-dlya-vyrishennya-yiyi-na-koryst-osoby/>.

Меморандум про економічну та фінансову політику між Україною і Міжнародним валютним фондом: лист про наміри від 27 лютого 2015 року. URL :

https://mof.gov.ua/uk/memorandum_of_economic_and_financial_policies_by_the_authorities_of_ukraine-435.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

Підсумки роботи апарату Верховного Суду за 2021 рік (окремі показники діяльності). URL :

https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/pro_aparat_1/.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 січня 2021 року у справі № 0940/2276/18. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94525431>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 березня 2020 року у справі № 543/775/17. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952415>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі № 543/775/17. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952415>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2023 року у справі № 170/129/21. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046337>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 лютого 2022 року у справі № 761/36873/18. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728577>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 червня 2021 року у справі № 9901/41/21. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97829124>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 9901/144/20. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270732>.

Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 752/4567/19. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468252>.

Постанова Верховного Суду від 13 серпня 2021 року у справі № 440/5178/20. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987780>.

Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2021 року у справі № 460/713/21. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990254>.

Постанова Верховного Суду від 24 вересня 2018 року у справі № 805/168/18-а. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106868288>.

Постанова Верховного Суду від 31 липня 2019 року у справі № 821/1896/15-а. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83378805>.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 420/18798/21. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191393>.

Постанова Верховного Суду від 5 травня 2022 року у справі № 520/9769/19. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191425>.

Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2020 року у справі № 640/9124/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88460805>.

Постанова Верховного Суду України від 13 грудня 2016 року у справі № 306/17/16-а. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/63749411>.

Постанову Верховного Суду від 14 грудня 2022 року у справі № 637/909/21. URL :

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108025974>.

Пояснювальна записка до проекту закону від 23.03.2017 реєстр. № 6232. URL :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6232&skl=9.

Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#Text>.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору: Закон України від 22.05.2015 № 484-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/484-19#Text>.

Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 № 1082-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.

Про затвердження Порядку повернення (перерахування) коштів, помилково або надміру зарахованих до державного та місцевих бюджетів: Наказ Міністерства фінансів України від 03.09.2013 № 787. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1650-13#Text>.

Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України; Стратегія від 11.06.2021 № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.

Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.

Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань діяльності Національного банку України від 27.01.2023, реєстр № 8393. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75522.

Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів 14 травня 1981 року. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_81_7_1981_05_14.pdf.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» від 14.01.2011, № 23759/03 та № 37943/06. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.

Рішення Конституційного суду України від 28.11.2013 № 12-рп/2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-13#Text>.

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 9 травня 2023 року у справі № 924/57/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110850549>.

Ухвала Верховного Суду від 13 жовтня 2022 року у справі № 344/5632/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106743649>.

Ухвала Верховного Суду від 13 лютого 2023 року у справі № 932/779/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108930493>.

Ухвала Верховного Суду від 16 квітня 2018 року у справі № 161/9998/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73408770>.

Ухвала Верховного Суду від 16 липня 2020 року у справі № 9901/144/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458482>.

Ухвала Верховного Суду від 16 лютого 2023 року у справі № 608/2667/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109018829>.

Ухвала Верховного Суду від 17 листопада 2022 року у справі № 380/25725/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107399201>.

Ухвала Верховного Суду від 21 лютого 2018 року у справі № 150/238/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72459643>.

Ухвала Верховного Суду від 21 лютого 2023 року у справі № 522/11079/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109102345>.

Ухвала Верховного Суду від 24 листопада 2020 року у справі № 805/430/18-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93267893>.

Ухвала Верховного Суду від 29 березня 2023 року у справі № 924/57/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110080553>.

Ухвала Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 420/2429/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105623435>.

Ухвала Верховного Суду від 30 вересня 2019 року у справі № 725/5266/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84660011>.

Ухвала Верховного Суду від 6 березня 2023 року у справі № 924/57/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109384398>.

Ухвала Верховного Суду від 8 грудня 2022 року у справі № 757/34386/17-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107804816>.

Чи може відповідач або третя особа просити зменшити судовий збір – думка ВС. Закон і бізнес. 2023. URL : <https://zib.com.ua/ua/155634.html>.

Чи слід змінювати судовий збір: думка голови КАС ВС. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/143389-chi-slid-zminyuvati-sudoviy-zbir-dumka-golovi-kas-vs>.

Берназюк Ян. Судовий збір: між правом на доступ до правосуддя та принципом рівності усіх учасників судового процесу перед законом. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Sud_zbir_dostyp_rivnist.pdf

Берназюк Ян. Формалізм та надмірний формалізм: особливості адміністративного судочинства . 2023. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prez_Bernaziuk_24_02_2023_Formalizm.pdf

Берназюк Ян. Принцип рівності та заборони дискримінації під час вирішення приватно-правових та публічно-правих спорів . 2023. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/bernaziuk_principle_of_equality_prohibition_of_discrimination.pdf

Файли матеріалу

Оригінальний файл автора